

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

თეო ჩხეიძე

აღმრდის ინსტიტუტი სსსრ ირანში

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1979

37 (ა 5)
37 (55) (09) + 9 (55)
ჩ 971

მონოგრაფიაში განხილულია საშუალო ირანულ ეპოქაში, კერძოდ, სასანელთა იმპერიაში (ახ. წ. III—VII სს.) არსებული სისტემა ახალი თაობის აღზრდისა, რომელიც მიზნად ისახავდა გაბატონებული წოდებისათვის შესაფერისი თვისებების შექმნას (თავისებურ რაინდულ კომპლექსს) და კლასობრივი მნიშვნელობა ჰქონდა. შრომაში გავლებულია პარალელი კავკასიურ სინამდვილესთან.

წიგნი გამიზნულია აღმოსავლური კულტურის ისტორიით დაინტერესებულ ფართო მკითხველთა წრეებისათვის.

რედაქტორი ვ. გაბაშვილი

ჩვენი წელთაღრიცხვის III საუკუნის პირველ მეოთხედში ირანის პოლიტიკურ სარბიელზე გამოჩნდა ახალი სამეფო. დინასტია სასანელებისა, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა ამ ქვეყნის ისტორიაში. უკვე მეორე მეფემ ამ საგვარეულოდან შაპურ I-მა (241—273 წწ.) შეძლო თავისი სახელმწიფოს საზღვრების მნიშვნელოვნად გაზრდა, ახალი ქვეყნებისა და ხალხების დაპყრობის შედეგად, რამაც გამოხატულება პოვა შაპურის სამეფო ტიტულში „მეფეთ მეფე ირანელებისა და არაირანელებისა“. შაპურის სახელთანაა დაკავშირებული ირანელების ბრწყინვალე გამარჯვება თავის დასავლეთ მეტოქეზე — რომის იმპერიაზე და თვით იმპერატორ ვალერიანეს დატყვევება.

ირანის ისტორიის სასანური პერიოდი (III—VII საუკ.) ხასიათდება განუწყვეტელი ომებით, რომლებიც, ბუნებრივია, მძიმე ტვირთად აწევბოდა მშრომელ ხალხს. ამის შედეგი იყო მძლავრი სოციალური მოძრაობა, ცნობილი მაზდაკის აჯანყების სახელით. მშვიდობიან დროს სასანელი მეფეები ზრუნავდნენ ახალი ქალაქების გაშენებაზე, არხების გაყვანასა და საირიგაციო სისტემის მოწყობაზე, ლამაზი სასახლეებისა და ცეცხლტაძრების აშენებაზე, ზოგიერთმა მათგანმა ჩვენს დრომდე კი მოაღწია.

მსგავსად აქამანელი მეფეებისა, სასანელებიც ცდილობდნენ თავიანთი მოღვაწეობისა და გამარჯვებების შეტყობინებას კლდესა და ნაგებობებზე შესრულებული წარწერების მეშვეობით. აქამანური პერიოდისაგან განსხვავებით ჩვენამდე მოაღწია სასანურ ეპოქაში შექმნილმა წერილობითმა ძეგლებმა, რომელთა შესწავლა მეტნაკლები სიზუსტით წარმოგვიდგენს ირანის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ ცხოვრებას იმ შორეულ წარსულში. ამას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ისტორიისა და ქართული კულტურის კვლევისათვის, რადგანაც ქართველებს ხანგრძლივი ურთიერთობა ჰქონდათ სასანურ ირანთან. ჩვენი ქვეყნის დაპყრობას, აქ თავიანთი ძალაუფლების განმტკიცებასა და რელიგიის — მაზდეანელობის შემოღებას ცდილა არა ერთი სასანელი შაჰინშაჰი. ბუნებრივია, რამდენიმე საუკუნის მანძილზე არსებული

კონტაქტი აღიბეჭდებოდა ამ ხალხების კულტურულ მემკვიდრეობაშიც, რისი დამადასტურებელიცაა ჩვენს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი უნიკალური არქეოლოგიური მასალა. ირანულ-ქართული ურთიერთობა, ისტორიული კავშირი იქნება ეს, ენობრივი თუ ლიტერატურული და ფოლკლორული, ავლენს მრავალ საინტერესო ფაქტს ამ ორი ქვეყნის წარსული ცხოვრებიდან.

ერთი შეხედვით, შესაძლოა მოგვეჩვენოს, რომ აღზრდის, ახალი თაობის ჩამოყალიბების საკითხი კერძოა და არც თუ დიდად განმსაზღვრელი რომელიმე საზოგადოების დახასიათებისათვის. ამ მხრივ სხვა ვითარება იყო სასანურ ირანში, რომელშიც აღზრდას ენიჭებოდა უდიდესი მნიშვნელობა, მას ჰქონდა მკაცრი სისტემური ხასიათი და განპირობებული იყო თვით სახელმწიფოს ინტერესებით. ამდენად ეს საკითხი ორგანულად უკავშირდება სასანური იმპერიის სოციალურ სისტემას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რიგი საერთო ფაქტებისა თავს იჩენს იმ ეპოქის საქართველოსა და ირანის ცხოვრებაში. გამონაკლისს ამ მხრივ არც აღზრდის სისტემა წარმოადგენს. წინამდებარე ნაშრომი ამ საკითხს ეძღვნება.

ძველი ირანის იმპერიის, აქამანიანთა სახელმწიფოს შესახებ დაცულ ბერძნულ წყაროებში მრავალი მნიშვნელოვანი ცნობა მოიპოვება ძველი ირანის ისტორიის, კულტურის, ყოფა-ცხოვრებისა და ადათ-წესების შესახებ. მათ შორის ყურადღებას იპყრობს ძველი ბერძენი ავტორების ცნობები, რომლებიც აქამანიანთა ირანში მეფის ვაჟისა თუ წარჩინებული ოჯახების ვაჟების აღზრდას ასახავენ. აღზრდას იმ პერიოდში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. სახელმწიფო, რომელიც მიზნად ისახავდა ახალი ქვეყნების დაპყრობასა და დამორჩილებას, ძლიერი იმპერიის შექმნას, საჭიროებდა დახელოვნებულ მხედართა დიდ რაოდენობას, რომელთა მომზადება-წვრთნა ბავშვობიდანვე უნდა დაწყებულიყო. ამ მოთხოვნილებებით იყო ნაკარნახევი აქამანიანთა ირანში დამკვიდრებული აღზრდის სისტემა, რომელმაც ასახვა პოვა ბერძნულ წყაროებსა და მრავალრიცხოვან ირანულ ლეგენდებში.

ირანულ გადმოცემებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ლეგენდა, რომლის მიხედვით, მეფის ვაჟი იზრდებოდა კარისაგან მოშორებით, უბრალო ზალხთან, ხშირად მწყემსებთან. ამის კარგი

ნიმუშია ლეგენდა კიროსის შესახებ¹. შვედი ირანისტი გ. ვიდენგრენი აღნიშნავს, რომ, მართალია, მაშინ შერწყმულია სხვა წინააზიური ლეგენდების ელემენტები, მაგრამ მისი ფესვები საკუთრივ ირანულია².

პეროდოტეს მიხედვით, მიდიელი მანდანესა და სპარსელი კამბიზის ვაჟი კიროსი, მომავალი მეფე, იზრდებოდა უდაბურ მთაზე, ღარიბი მწყემსის ქოხში³. კიროსის სხვა ბიოგრაფიას გვაძლევს კტესიასი თავის „Persica“-ში, რომლის მიხედვით, კიროსი არაა მეცხვარე ბიჭი, მეფური წარმომავლობისა, ბედის უკუღმართობით გადაგდებული, არამედ იგი თავზე ხელაღებული ბიჭია, რომელიც არ ერიდება ძარცვა-გლეჯასაც, წარმომავლობით უბრალო ოჯახიდანაა, მისი მამა უღარიბესი კაცია და სარჩო-საბადებელს ყაჩაღობით შოულობს, ხოლო დედამისი თხებს მწყემსავს.

ალფიოლდის, ვიდენგრენის და სხვათა გამოკვლევებმა შესაძლებლობა მოგვცა დაგვედგინა, რომ კტესიასის მიერ მოცემულ კიროსის ბიოგრაფიას გარკვეული საფუძველი მოეძებნება იმდროინდელ ირანულ სინამდვილეში. ამის დამადასტურებელი ფაქტებია: გვხვდება სტრაბონთან. სპარსელი ყმაწვილები ცხოვრობდნენ მშობლებისგან მოშორებით, თავისუფლად, ყოველგვარი კომფორტის გარეშე: იტანდნენ სიცივეს, წვიმას, სიცხეს, უვლიდნენ და მწყემსავდნენ საქონელს, ვარჯიშობდნენ დიდ მანძილზე სირბილში, იკვებებოდნენ გარეული ხილითა და ხეების ნაყოფით. ალფიოლდის აზრით, „ესაა ნამდვილი მამაკაცთაკავშირი (Männerbund), მისთვის დამახასიათებელი ცხოვრებით ველურ ადგილას, მკაცრი დისციპლინით“. შემდეგ მკვლევარი უბრუნდება კიროსის ბავშვობას, აღწერილს კტესიასის მიერ და დაასკვნის „კიროსის ყრმობის ისტორია სხვა არაფერია, თუ არა მითიზაცია ცხოვრების ამ იდეალისა“⁴.

მეტად საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს ალზრდის სისტემასთან დაკავშირებით ქსენოფონტე თავის Cyropaideia-ში. იგი მოგვითხრობს, რომ ერთ ფართო მოედანზე (ἐλευθερία ἀγορά) იყო მეფის სასახლე და სხვა ნაგებობანი. მოედანი იყოფოდა ოთხ ნაწილად; ერთი განეკუთვნებოდა ბიჭებს, მეორე — ყმაწვილებს,

¹ A. Gutschmid, Kleine Schriften, III, Leipzig, 1889—1894, გვ. 32.

² G. Widengren, Der Feudalismus im alten Iran, Köln, 1969, გვ. 82.

³ პეროდოტე, ისტორია, ტ. I, თარგმანი თ. ყაუხჩიშვილის, თბ., 1975, გვ. 75 და შემდეგ.

⁴ St. Wikander, Der arische Männerbund, Lund, 1938; G. Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.

მესამე — მომწიფებულ კაცებს, მეოთხე — ზანდაზმულთ, რომლებიც უკვე აღარ ეწეოდნენ სამხედრო სამსახურს. თითოეულ დანაყოფზე მეთვალყურეობას ახორციელებდა 12 სპარსელი ოფიცერი, 12 გვარის წარმომადგენელი⁵.

ბიჭები, 16—17 წლამდე, დადიოდნენ „სკოლაში“ (εἰς τὰ δὲ μαθητεία φοιτῶντες), რათა იქ შეჩვეოდნენ მკაცრ დისციპლინას, ესწავლათ თავის დაჭერა და ზომიერი სმა-ჭამა. ბიჭების აღზრდას ხელმძღვანელობდნენ მასწავლებლები (διδάσκαλοι), ასე, მაგალითად, ბავშვები არ ჭამდნენ თავიანთ მშობლებთან, არამედ ცალკე, ზედამხედველის მეთვალყურეობით, მხოლოდ მისი საგანგებო განკარგულების შემდეგ.

ამგვარი აღზრდა სრულდებოდა 16—17 წლისთვის, შემდეგ ბიჭები გადადიოდნენ სხვა ასაკობრივ კლასში, რომლის მთავარი მიზანი იყო სამხედრო მომზადება. ისინი გადიოდნენ სპორტულ და სამხედრო წვრთნას, მაგ., ეუფლებოდნენ ისრისა და შუბის ტყორცნას. ხშირად იყოფოდნენ ჯგუფებად და ეომებოდნენ ერთმანეთს, რასაც ჰქონდა არა გართობის, არამედ სწავლის ხასიათი; ასევე სავალდებულო იყო დახელოვნება ნადირობაში. ვინც არ იღებდა მონაწილეობას ნადირობასა და სამხედრო თამაშში, ეწეოდა საგარნიზონო და პოლიციურ სამსახურს.

ასეთი ცხოვრება გრძელდებოდა ათ წელიწადს, შემდეგ ისინი გადადიოდნენ მოწიფულ მამაკაცთა კლასში. ქსენოფონტეს სიტყვებით, აღზრდის ეს სისტემა ვრცელდებოდა მხოლოდ არისტოკრატების ვაჟებზე.

მაშასადამე, ქსენოფონტესა და სტრაბონის ცნობების თანახმად, ბავშვობიდანვე იწყებოდა ბიჭების სამხედრო-სპორტული აღზრდა სპეციალური ზედამხედველებისა თუ მასწავლებლების ხელმძღვანელობით: სტრაბონის სიტყვებით, 50 ბიჭისაგან შემდგარი დანაყოფი მეფის ან სატრაპის ვაჟის განკარგულებაში იყო. სავსებით სარწმუნოდ მიგვაჩნია გ. ვიდენგრენის დაკვირვება, რომ მსგავსი ურთიერთობის ამსახველი უნდა იყოს ჰეროდოტეს ცნობა, რომლის მიხედვით, კიროსი თავისი ტოლების მიერ არჩეული იყო „მეფედ“⁶.

ორივე წყაროს მიხედვით, ყმაწვილები თავისუფლად, ლაღად

⁵ A. Christensen, *Les gestes des rois dans les traditions de L'Iran antique*, Paris, 1936, გვ. 116.

⁶ ჰეროდოტე, I, გვ. 79; G. Widengren, *დას. ნაშრ.*, გვ. 85.

ცხოვრობდნენ ტყე-ღრესა და მინდორ-ველად, მშობლებისაგან მო-
შორებით, თავიანთი „მასწავლებლის“ მეთვალყურეობით.

დაეუბრუნდეთ საკუთრივ ირანულ ლეგენდებს. მოტანილ ფაქ-
ტებთან პარალელს ვპოულობთ ლეგენდაში ფერიდუნის ყრმობის
შესახებ⁷. დედამ ფერიდუნი ჩააბარა აღსაზრდელად მწყემსს, რო-
მელთანაც მან დაჰყო სამი წელი. შემდეგ დედამ წაიყვანა ბიჭი და
აღსაზრდელად ჩააბარა მაღალ მთაზე მცხოვრებ ერთ კეთილშობილ
კაცს. როცა ფერიდუნს შეუსრულდა 16 წელი, იგი ჩამოვიდა ბარში
და დაიწყო ბრძოლა დაპაყის წინააღმდეგ. ქავე მკვდლის დახმა-
რებით მან მიაღწია საწადელს: მოსპო უზურპატორი და ხელთ იგდო
ტახტი. ამრიგად, ირანის სახელმწიფოს ლეგენდარული დამაარსებ-
ლებიც გადიოდნენ აღზრდის იმავე ციკლს, რაც დადასტურებულია
მემატიანეთა მიერ.

ბერძენ ავტორებთან აღზრდის ასაკობრივი დაყოფა შემდეგი
სახითაა წარმოდგენილი:

5-7 წლამდე დედასთან,

5-7—16-17 წერთა ზედამხედველების მეთვალყურეობით,

16-17—27-მდე სამხედრო და სპორტული სრულყოფა.

აღზრდასთან დაკავშირებით გამოყენებულია სპეციფიკური
ტერმინები.

სტრაბონი ყმაწვილებს (ე. ი. ბიჭებს, რომლებიც მინდორ-ვე-
ლად ცხოვრობდნენ და იტანდნენ სიცხესა და სიცივეს და სხვ.)
უწოდებს *κάρδακες* < **καρνα* „მამაცობა ვაჟკაცობა, გმირობა“.
უ. ჰენინგს მოცემული აქვს ამ სიტყვის ირანული შესატყვისი:
kārtaka „მეომარი, მებრძოლი“⁸. იგივე ფუძე მრავლობითი რიცხ-
ვის ფორმით დამოწმებულია საშ. სპარსულ ძეგლში: *Draxti Asu-
rīk u buž kārdāgān* მნიშვნელობით „მგზავრი, მოგზაური“:

ašyān hem murwižagān
*sāyag kārdāgān*⁹

„ბუღე ვარ ჩიტებისათვის,
ჩრდილი ვარ მოგზაურთათვის“

⁷ St. Wikander, *Vayu*. Uppsala-Leipzig. 1941, გვ. 169.

⁸ BSOAS XIII, 1949—50. გვ. 643.

⁹ § 18 '1967. გვ. 116. منظومة درخت آسوريك از ماهيار نوابی تهران.

(ამბობს პალმა, ასურული ხე, თავის თავზე). პოემის გამომცემლის მაჰიარ ნავაბის აზრით, ეს სიტყვა (kārdāg) ნახესხებია ბერძნულში, მნიშვნელობით „დაქირავებული ჯარისკაცი“¹⁰.

კტესიასი კიროსის შესახებ ხმარობს *μαριαχισ* (კნინობითი ფორმა *μαριαχισ-ისა*), თოთხმეტი—ოცი წლის ყმაწვილი. წარმოებული ფუძე *μαριαχ* „ბუკი“. ვილენგრენი ამ ტერმინს აკავშირებს *mairya-*, *marika* (**maryaka*) *mērak*-თან, მისი აზრით, კტესიასის *μαριαχισ* წარმოადგენს ტექნიკურ ტერმინს „მამაკაცთავეშირის“ წვერის აღსანიშნავად¹¹. ძვ. სპ. *mrik* ყმაწვილი, ვაჟი¹². *mērak*-ის ფორმით სიტყვა დადასტურებულია საშუალო სპარსულში, მაგალითად, „ქარნამაკში“: „წარგზავნილი, ელჩი; ახალგაზრდა კაცი, ნდობით აღჭურვილი, დავალების შემსრულებელი“¹³.

აქამანიანთა ირანში შემოღებული აღზრდის სისტემა, რომელიც მოწოდებული იყო აღეზარდა მამაცი, გამძლე მეომარი, კარგი მშვილდოსანი და მისთანანი, საჭირო და გამართლებული იყო თვით იმ წყობილებით, იმ საზოგადოების მოთხოვნილებით. აქამანიანი მეფეები უშუალოდ მონაწილეობდნენ ომებში; გამოირჩეოდნენ უბრალოებით: „საკუთრივ მიდიური და სპარსული ტრადიციები იმაში გამოიხატებოდა, რომ მეფეს, ჯარზე დაყრდნობით, ეკავა შეუზღუდავი დესპოტის მდგომარეობა, მაგრამ ამავე დროს არ თავილობდა მიწის მუშის უბრალო სამუშაოს; IV საუკუნის დასასრულს მეფე კიროს ჯმცროსი, სიამაყის გრძნობით აღსავსე, უჩვენებდა ბერძენ ლისანდრეს თავის მიერ გაშენებულ ბაღს“¹⁴. ეგების ამის ერთგვარი გამოძახილი იყოს აქამანიან მეფეებთან მიღებული წესი: ტახტზე ასვლის შემდეგ კიროსის ტანისამოსის ჩაცმა და გლეხური საკმლის ჭამა¹⁵.

როგორც ცნობილია, IV საუკ. ძვ. წ. აღრიცხვით დარიუს III-მ ვერ გაუძლო ალექსანდრე მაკედონელის გამანადგურებელ დარტყმას და ირანის იმპერიამ შესწყვიტა თავისი არსებობა. III საუკ.

¹⁰ იქვე, გვ. 116, § 18.

¹¹ Widengren, დას. ნაშრ., გვ. 83—84.

¹² W. Hinz, *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen*, Wiesbaden, Iranica, III, 1975, გვ. 161.

¹³ არდშირ პაპაიის ძის საქმეთა წიგნი, თბ., 1976, გვ. 121.

¹⁴ Н. В. Пигулевская, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский и др., *История Ирана с древнейших времен до конца 18 века*. Л., 1958, с. 21.

¹⁵ Р. Фрай, *Наследие Ирана*, М., 1972, გვ. 268.

ძვ. წ. აღ. წარმოიქმნა ახალი ძლიერი ირანული სახელმწიფო — პართია. მამაცობა და ვაჟკაცობა სიმბოლურად იყო გამოსახული მმართველი დინასტიის სახელში „არშაკელები“ < aršan „გმირი“, „მამრი“.

პართული სახელმწიფოს შესახებ ცოტა რამ ვიცით; როგორც ჩანს, სხვადასხვა ავტორის მიერ შემონახული მრავალი ცნობა, რომელიც მიეწერება სასანიანებს, სინამდვილეში, პართელებს შეეხება. ყოველ შემთხვევაში, დაახლოებით ხუთი საუკუნის შემცველი პერიოდი საკმაოდ ღარიბულადაა ასახული წყაროებში. გაბნეული ცნობების საფუძველზე ჰირს პართული სახელმწიფოს ცხოვრების აღდგენა. განსხვავებით საზოგადოებრივი სტრუქტურის სხვა კომპონენტებისაგან, ამ მხრივ ხელსაყრელ პირობებში აღმოჩნდა არმია. პართელები ხშირად ეომებოდნენ რომს, ლათინურ წყაროებში მრავალი საინტერესო ცნობა გვხვდება ირანული არმიის შესახებ. რ. ფრაის ვარაუდით, რეგულარული არმია შეიქმნა, ალბათ, მითრიდატ II-ის დროს (დაახლ. 123—87). არმიაში ძირითადი დამრტყმელი ძალა იყო ცხენოსანთა კორპუსი, შეიარაღებული მშვილდ-ისრებითა და შუბებით¹⁶.

გმირულ საწყისს დიდი ადგილი ეჭირა პართელთა ეპოსში. პართელმა მგოსან-მუსიკოსებმა (gōsān), ერთი მხრივ, გაამდიდრეს ირანული ეპოსი იმით, რომ შესძინეს მას რაინდული ჰეროიკისათვის დამახასიათებელი თვისებები. მეორე მხრივ, შემოინახეს ძველი ლეგენდები. სიმღერები ძველი ირანელი გმირების შესახებ მეტად პოპულარული იყო პართულ ხანაში. დამაჯერებლად გვეჩვენება რიჩარდ ფრაის სიტყვები, რომ საზოგადოების სტრუქტურა, ხელოვნება, ზეპირი ლიტერატურა მოწმობს პართელების ცხოვრების თავისებურ ყოფას, რომელშიც დომინირებდა სამხედრო, გმირული საწყისი. ამიტომ იყო, რომ თვით სახელმა პართელებისა palilavān — ახალი სპარსულში შეიძინა მნიშვნელობა „გმირი, ფალავანი“¹⁷.

უთუოდ სამხედრო-სპორტული აღზრდა, დანერგილი აქამანიანთა პერიოდში, გადმოვიდოდა პართელებთანაც, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენამდე მოღწეული მასალის სიმცირის გამო, კვლევა მეტად გაძნელებულია. ზოგიერთი რამ მაინც ჩანს. პართული ინსტიტუტების რაობის გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება

¹⁶ P. ფრაი, დასახ. ნაშრ., გვ. 268.

¹⁷ იქვე, გვ. 271.

სხვაენოვან წყაროებს, პირველ რიგში სომხურს. ვიდენგრენმა შეისწავლა სომხურ წყაროებში დაცული ცნობები აღზრდის შესახებ. მკვლევარმა ასეთი სურათი წარმოგვიდგინა: აღმზრდელთან იზრდებოდა მთავრის ვაჟი, ზოგჯერ მეფისაჲ კი. მაგ., ფაუსტოს ბიზანტიელის თხზულებიდან ჩანს, რომ ორ არისტოკრატიან მამიკონიანთა ჯავვარეულოდან — არტავაზდსა და ვასაკთან — იზრდებოდა მეფის ძე არშაკ¹⁸.

ფაუსტოს ბიზანტიელთან მოხსენიებულია სპარაპეტი მამიკონიანი, აღმზრდელი უფლისწულების არშაკისა და ვალარშაკის. სომხურ წყაროებში უხვად გვხვდება ცნობები, რომლებიც აღზრდის ინსტიტუტს შეეხება — მაგ., სუმბათი, არტაშეს უფლისწულის აღმზრდელი. ასევე პოპულარულია თემა უფლისწულის აღზრდისა მწყემსის ოჯახში, რაც მსგავსებას იჩენს ირანულ ტრადიციასთან.

სომხურ-ირანული ურთიერთობის მკვლევარი ვიდენგრენი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ სომხურ წყაროებში წარმოდგენილი პართული ეპოქის აღზრდის ინსტიტუტი უნდა განვიხილოთ როგორც პართელების კულტურული გავლენა. საკუთრივ ტერმინი აღმზრდელისა dayeak — პართულიდან ნასესხები სიტყვაა პართ. dāyak. ამ ტერმინის პარალელურად სომხურში დამოწმებულია snuɛɛ, აღმნიშვნელი განზრდელისა და აგრეთვე ძიძისა. განსხვავებით ირანული წყაროებისაგან, სომხურ წყაროებში გვხვდება მაგალითები ქალიშვილის აღზრდისა სხვის ოჯახში. მაგ., სატრაპ ოტასთან იზრდებოდა ხოსროვის ასული ხოსროვიდუხტ. საფიქრებელია, რომ ირანულ სინამდვილეშიც, პართულ ხანაში, მიღებული იყო მეფის თუ მთავრის ასულის აღზრდის ანალოგიური წესი, მაგრამ, რადგანაც საკუთრივ პართული წყაროები თითქმის არ შემოგვრჩა, ამიტომ ეს ფაქტიც არაა დადასტურებული.

მოტანილი მსჯელობიდან შეიძლება გამოვიტანოთ დასკვნა, რომ „გაძიძაების“ ინსტიტუტი დამკვიდრებული იყო ირანში პართულ ხანაშიც, ეს იყო აქამდინათა კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი ნიმუში.

სასანიანთა ირანი (III—VII საუკ.) აღმოსავლეთის ხალხთა პოლიტიკურ სარბიელზე გამოჩნდა როგორც ძლიერი, აგრესიული სახელმწიფო, რომლის ზრახვები — ახალი მიწების დაპყრობის, ხალხების დამორჩილებისა და ძარცვა-გლეჯის — თავიდანვე ნათელი

¹⁸ Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 69—71.

იყო. გარკვეულ პერიოდში სასანელმა მეფეებმა საწადელს მიაღწიეს და მათი იმპერიის საზღვრები თითქმის დაემთხვა აქამანელთა სახელმწიფოს.

სასანურ ეპოქაში იწყება გაძლიერებული ინტერესი წარსული-სადმი, ძველი ადამიანების, ნაციონალური ლეგენდებისა და ტრადიციების აყვავება; მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ზოროასტრული რელიგია, რომელიც დიდი ხანია გავრცელებული იყო ირანში, ახლა სახელმწიფო რელიგიად იქცა, ხოლო ზოროასტრული ეკლესია — მეტად გავლენიან ორგანიზაციად, რომელიც ერეოდა სახელმწიფოს ცხოვრების ყველა სფეროში. ეს სიმბოლიზირებული იყო ცნობილ გამოთქმაში: „ტახტი საყრდენია საკურთხეველის და საკურთხეველი იცავს მას“. ყოველივე ამან ასახვა პოვა აღზრდის სისტემაში. სასანიანი მეფეები და მათი ვაჟები უშუალოდ მონაწილეობდნენ მრავალრიცხოვან ომებში, ამიტომ მათი აღზრდა ითვალისწინებდა ძლიერი, მარჯვე მხედრის ჩამოყალიბებას (ცნობილია, რომ სასანურ ირანში ცხენოსანი ჯარი იყო არმიის ძირითადი ბირთვი), რომელიც შესანიშნავად ხმარობდა მშვილდ-ისარს, შუბს, ოროს და სხვა იარაღს, ეს იყო ერთი მხარე. ფიზიკურ წვრთნასა და სამხედრო-სპორტულ ვარჯიშთან ერთად, ყმაწვილებს უნდა მიეღოთ სათანადო თეოლოგიური განათლება, რადგანაც ზოროასტრული რელიგიის მოძღვრებით გამსჭვალული იყო მთელი საზოგადოება; ზემოთ გვქონდა საუბარი, რომ საგმირო ეპოსის დეკლამატორები თუ მომღერლები (gōsān) მრავლად იყვნენ პართულ ხანაში. უთუოდ სასანურ ირანშიც ეს ტრადიცია გრძელდებოდა, ყოველ შემთხვევაში, საშუალო სპარსულ ძეგლებში დაცული მასალა შესაძლებლობას გვაძლევს ეს ვიფიქროთ. ახალი თაობის აღზრდაშიც ასახვა პოვა ამ მზარეებმა.

სასანიანთა ირანში მიღებული იყო აღზრდის წესი — დიდი მეფე ან რომელიმე არისტოკრატი ვაჟს აღსაზრდელად აძლევდა სხვა პირს, რომელიც სოციალური მდგომარეობით მასზე უფრო დაბლა იდგა. აღმზრდელსა და აღსაზრდელს შორის მყარდებოდა მეტად მჭიდრო ურთიერთკავშირი, სისხლით ნათესაობაზე უფრო ძლიერი. აღმზრდელი ყოველგვარ სიტუაციაში იცავდა აღზრდილს განსაცდელისა და ხიფათისაგან, თავის მხრივ, როცა აღზრდილი მიაღწევდა მაღალ თანამდებობას, არ იშორებდა გამზრდელს, იგი რჩებოდა მის კარზე, ვითარცა რტიმური მეგობარი და მრჩეველი და იღებდა მაღალ თანამდებობებს. ამისი დამადასტურებელი ფაქტები მრავლად გვხვდება იმ პერიოდის წყაროებში.

სასანური ირანის ისტორიის გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ეპიგრაფიკული და წერილობითი ძეგლები.

ირანის სამხრეთ ნაწილში, ფარსში, სასანელთა სამშობლოში, პერსეპოლისის მახლობლად — ნაყში რუსთამში, არის ოთხკუთხა ნაგებობა ზოროასტრის ქააბას სახელით ცნობილი. დღემდე ზუსტად არაა დადგენილი რა იყო აქ. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს იყო ძველ ხელნაწერთა საცავი, სახელმწიფო არქივი, რომელზედაც ლაპარაკია საშუალო სპარსულ ძეგლებში, სახელდობრ, „არდა ვირაფ ნამაკში“¹⁹. სხვა მოსაზრებით, ეს იყო ცეცხლტაძარი. დღემდე დაცულია და საკმაოდ კარგად იკითხება მის კედლებზე შესრულებული სამენოვანი წარწერა, რომელიც ფასდაუდებელ ცნობებს შეიცავს იმ ეპოქის ირანის ისტორიის, საზოგადოებრივი წყობის, სამეფო კარისა და სხვ. შესახებ. „ზოროასტრის ქააბას“ შაპურის წარწერაში ვკითხულობთ²⁰:

Sāsān i Vispuhr i pat Parrikan dāšty
Sāsān i Vispuhr i pat Kidūkān dāšty

უფლისწული სასან პარიკანთა მიერ აღზრდილი
უფლისწული სასან კიდუკანთა მიერ აღზრდილი

წარწერის ბერძნულ ვარიანტში ორივე ადგილას გამოყენებულია ზმნა *ἀνατρέφειν* ან *τρέφειν* (ზღრ. ქვემოთ, გვ. 17, სადაც აღზრდასთან დაკავშირებით გვხვდება ეგვევ ზმნა).

ამავე წარწერაში არდაშირთან დაკავშირებით მოხსენიებულია ვინმე აპურსამ. მისი მდგომარეობა ნათელი არ არის. ო. კლიმას აზრით, პირველმა სასანელებმა მთელი რიგი ინსტიტუტებისა გადმოიღეს პართელებისგან და მათ შორის ე. წ. „მეფის მეგობრებისაც“, რაც, თავის მხრივ იყო ელინური სამყაროს გავლენა „ელინოფილ არშაკელებზე“; მისი სიტყვით, აპურსამ არდაშირის ერთ-ერთი მეგობარია. ჩვენი ვარაუდით, იგი არდაშირის აღმზრდელია. მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ რა ასაკისა იყო არდაშირი წარწერის შედგენის დროისთვის, რადგანაც მტკიცე კავშირი და მეგობრობა, ნათესაურზე უფრო ღრმა, აღმზრდელსა და აღზრდილს შორის გრძელდებოდა მთელი სიცოცხლის მანძილზე. ყოველ შემთხვევაში,

¹⁹ The Book of Arda Viraf namak, ed. by M. Haug, Bombay, 1907.

²⁰ Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

წარწერაში მოხსენიებულია მხოლოდ ყველაზე უფრო გავლენიანი და ცნობილი პირები, რომლებიც გარკვეულად მონაწილეობდნენ იმპერიის მართვა-გამგებლობაში. გვიანდელი ტრადიციით ეს აპურ-სამ ვაზურგ-ძრამატარია, ე. ი. დაახლოებით „პრემიერ-მინისტრი“; ადვილად დასაშვებია, რომ უფლისწულის აღმზრდელმა გაზრდილის გამეფების შემდეგ მიიღო ეს უმაღლესი თანამდებობა.

სასანელთა იმპერიაში ზოროასტრიზმის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საქმეში, სხვა რელიგიების განდევნასა და მრავალ დიდ წამოწყებებში გადამწყვეტი როლი შეასრულა კარტირმა, რომლის მოღვაწეობა აღბეჭდილია ოთხ წარწერაში: ნაყში რუსთამის კლდესა და ზოროასტრის ქააბას კედელზე, ნაყში რაჯაბში და სარი მეშქედის კლდეზე. საშუალო სპარსულ და მუსლიმურ ლიტერატურაში იხსენიება პიროვნება ტანსარ — უზენაესი ქურუმის, მობადან მობადი არდაშირის კარზე. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კარტირი და ტანსარი ერთი და იგივე პირია. ამ იდენტიფიკაციის საფუძველს იძლევა საშუალო სპარსული წერილობითი ძეგლების მასალა, რომელშიც ასახულია ტანსარის მოღვაწეობა²¹. ცნობილია ლიტერატურული ნაწარმოები „დიდი მობადის ტანსარის წერილი ტაბარისტანის მეფისადმი“,²² ფალაური დედნიდან ნათარგმნი არაბულად და შემდეგ სპარსულად. ნაწარმოები დიდაქტიკური ხასიათისაა და შეიცავს საინტერესო მასალას აღზრდის შესახებ. საერთოდ, აღზრდის თემას, ჩანს, დიდი ადგილი ეჭირა საშუალო სპარსულ ლიტერატურაში. ჩვენამდე მოაღწია ამ თანხის რამდენიმე ნაწარმოებმა, მაგალითად, Handarz i kōtakān „დარიგება ბავშვებისა“, Xʿeškārih i rētakān „ყმაწვილების ყოფაქცევა“ და სხვ.

ჩვენთვის საინტერესო თემატ, ვაჟის აღზრდისა არა მშობლების სახლში, არამედ სხვა ოჯახში, ე. ი. „გამძიძვება“ წარმოდგენილია ფალაურ ლიტერატურასა და ისტორიულ ქრონიკებში. პირველ რიგში აქ უნდა მოვიგონოთ არაბულენოვანი ავტორის — ტაბარის სასანელების ქრონიკა, თანახმად რომლისა, პაპაკმა თავისი ვაჟი,

²¹ ამ იდენტიფიკაციას უარყოფენ ე. პერტფელი და მ. ბოისი, იხ. Ph. Gignoux, L'Inscription de Kartir à Sar Mašhad, Journal Asiatique, 1968, fasc. 3—4, გვ. 388. რ. ფრაი არ გამორიცხავს ამის შესაძლებლობას, მაგრამ მაინც სიფრთხილეს იჩენს. დასახ. ნაშრ., გვ. 299—300.

²² J. Darmesteter, Lettre Tansar au roi de Tabaristan, JA, 1894, t. IV, 3, გვ. 185—250. გ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, „თანსარის წერილი“ როგორც წყარო სასანური ირანის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიისათვის. კრ. მაზლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1963.

შვიდი წლის არღაშირი, წაიყვანა დარაბგირდის პროვინციაში და აღსაზრდელად ჩააბარა მის გამგებელს თირეს. თირე კარგად შეხვდა ბიჭს, შეილივით აღზარდა იგი და სიკვდილის შემდეგ არღაშირმა მიიღო მისი თანამდებობაც არკაპატისა²³.

სასანური ხანის ისტორიულ წყაროებში გვხვდება უფლისწულთა აღზრდის უტყუარი ცნობები, მაგალითად, ცნობილია, რომ ბაჰრამ გური (Varahran V, 421—439) იზრდებოდა ჰირაში, სასანელი მეფის ვასალ მუნზირთან.

პეროზის, იეზდიგერდ II-ის ვაჟის, აღმზრდელი ეკუთვნოდა წარჩინებულ და მეტად გავლენიან სახლს მიჰრანისა. იგი აქტიურად ჩაება ტახტისათვის გამართულ ბრძოლაში, რათა თავისი გაზრდილი გაემეფებინა, 459 წელს მათ დაამარცხეს ოპრმაზდი და ტახტზე ავიდა პეროზი.

დიდი როლი შეასრულა კავადის ცხოვრებაში მისმა აღმზრდელმა ვინმე ათურგუნდადმა, რომელსაც ეკავა კანარანგის მაღალი თანამდებობა და განეკუთვნოდა გუშნასპად-თა ოჯახს. შემდეგში ზოსროვ I-მა მოაკვლევინა იგი და მისცა ეს თანამდებობა მის ვაჟს ვარაჰრანს²⁴.

საშუალო სპარსულ ლიტერატურაშიც გვხვდება აღზრდის ინსტიტუტის დამადასტურებელი საყურადღებო ფაქტები. ვიდენგრენი იმოწმებს იაზდინის ისტორიას; იგი ცხოვრობდა V საუკუნის შუა წლებში ვარაჰრან V-ის დროს. ბალაფშარის პროვინციაში იყო ერთი კაცი, მოგვი, გავლენიანი და ცნობილი, სახელად მიჰრირ, რომელიც წარმოშობით დენავარის პროვინციიდან იყო. მიჰრირის ვაჟი იაზდინი მიაბარეს მოგვთა სკოლაში. ბიჭმა. იქ დაჰყო რამდენიმე დღე, მიატოვა სკოლა და მივიდა თავისი აღმზრდელის სახლში.

„ფარსნამეში“ ვპოულობთ იმის დამადასტურებელ მაგალითებს, რომ სასანურ ირანში მიღებული იყო „გამძიავების“ ინსტიტუტი თვით დიდ მეფეებთან. უკანასკნელი მეფის იაზდიგერდის შესახებ ვკითხულობთ:

„იაზდიგერდს ჰყავდა აღმზრდელი მიჰრბან და იმ დროისათვის, როცა შეროემ ნათესავები მოკლა, გამზრდელმა შეუწყო ხელი იეზ-

²³ Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus arabischen Chronik des Tabari, von Th. Nöldeke, Leiden, 1879, გვ. 4.

²⁴ A. Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhague, 1944, გვ. 361; Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

დიგერდს გაქცეულიყო ფარსში, ისტახრში, სადაც იგი შეიფარეს და ბინა მიუჩინეს²⁵.

აღმზრდელის აღმნიშვნელი ტერმინია ყველგან *dāyak*, „დენქარტში“ იგი დამოწმებულია შემდეგ კონტექსტში:

u Gandarš Āxrūrak dost kašit u-š et i man zan kašit u-š pit dayak i man kašit

„და განდარშა წაიყვანა ჩემი მეგობარი ახრურაკ და ჩემი ცოლი, და ჩემი მამა და გამზრდელი“²⁶.

„ქარნაშაკში“ *dāyak* იხმარება მნიშვნელობით „გამზრდელი ქალი“:

dāyakān, kanīčak pat sar i čāh būt

„გამზრდელი ქალები და გოგონა ქასთან იყვნენ“ (*Xīl*, 2).

„დენქარტის“ ნაწყვეტის ანალიზის საფუძველზე ჰ. ნიბერგმა დაასკვნა, რომ კომბინაცია სიტყვებისა *pit u dāyak* იმას გვიჩვენებს, რომ *dāyak*-ს აქვს „დედის“ მნიშვნელობა. მკვლევარმა მოიტანა პარალელი ქურთულიდან *dāik u bāb* „დედ-ძამა“²⁷. ამის საწინააღმდეგოდ შეგვიძლია მოვიტანოთ მრავალი მაგალითი ფალაური ლიტერატურიდან, გარდა ზემოთ მოტანილი ციტატისა „ქარნაშაკიდან“, რომ *dāyak* აღნიშნავს „გამზრდელს“, ამ მნიშვნელობითაა იგი გამოყენებული „ვენდიდადში“.

პართულ მანიქეურ ძეგლში ვკითხულობთ: *hrw hry bg'n 'w d'y'd pd ym zhiq* „სამივე ღმერთმა აღზარდა ეს ბავშვი“, ე. ბენვენისტი გამოპყოფს ზმნას *dāy*, $\sqrt{dā}$, ძვ. ინდ. *dhā*-მიცემა (რძი-სა), ავ. *daenu-*, ამავე ძირისაგან იწარმოება *dāyak*,-*ak* სუფიქსის მეშვეობით. სიტყვათწარმოების ეს სახე კარგადაა ცნობილი ირანულ ენებში²⁸. ახ. სპ. *dāyah*. ავღანური *dāin*, *dāyun* რძის მიცემა, სომხური ნასესხები *dayak*, პართული *dāyak*, სოლდ. *d'yh* 'მსახური ქალი'²⁹.

ზემოთ საუბარი გვქონდა, რომ აღზრდა ითვალისწინებდა თეოლოგიური განათლების მიღებასაც, ზოროასტრული მოძღვრების

²⁵ *Widengren*, დასახ. ნაშრ., გვ. 76.

²⁶ იქვე, გვ. 77.

²⁷ *Widengren*, დასახ. ნაშრ., გვ. 77.

²⁸ Т. Ч х е н д з е. Именное словообразование в персидском языке, Тбилиси, 1969, гл. 257—30.

²⁹ *Kār nāmaki Artaxšēri Pāpakān*, ლექსიკონი, გვ. 92.

დაუფლებას. ამიტომ აღზრდას ჰქონდა კორპორაციული სახე. „ვენ-დიდალში“ ნათქვამია, რომ patištanīh ʕiṣōn kā pat 50 mart das-tyarakīhi apurnāyak kunēnd „საცხოვრებელი ადგილი, რათა იქ 50 კაცის მეშვეობით ყრმა გაზრდილიყო“.

ფალაურ ტექსტში „ბაჰმან-იაშტში“ ლაპარაკია 150 კაცზე: „ჩამოდის პიშოტან (pišōtan) გასხივოსნებული 150 წმინდა კაცის თანხლებით, რომლებიც პიშოტანის მოწაფეები არიან და ატარებენ შავი სიასამურის ტანსაცმელს“:

u frāc ravēnd Pišōtan i bāmīk apāk 150 mart i ahrav kē havišt i Pišōtan hēnd pat siyāh samōr yāmak dārēnd

სიმრავლე, შემდგარი 150 კაცისაგან, იხსენიება „დენქარტშიც“:

apāk 50.3 martān ravēt i havištān i āmāvand i buland frāc nikiritār i kar u dāfastān i frax^v suft staṣr bāzāi i vas milih ku—
—šān dītan staṣr...ku-šān dēv [u] vattarīih hač-aš tarsēnd

„(იგი) ჩამოდის 150 კაცის თანხლებით, რომლებიც მისი მოწაფეები არიან, ლონიერანი და მაღალნი, რომელთა გარეგნობა და საქციელი ბრწყინვალეა, მხრებგაშლილნი, მკლავმაგარი, თმებით დაფარულნი, ისე რომ მათ გარეგნობაში ძალა იგრძნობა, ამიტომ დევებსა და ბოროტებს მათი ეშინია“.

ვიდენგრენმა მაზვილგონივრულად შენიშნა³⁰, რომ 150 კაცი უნდა განვიხილოთ როგორც სამი ორმოცდაათ კაციანი დანაყოფი, ხოლო სტრაბონის მიხედვით, ყმაწვილთა დანაყოფი აერთიანებს 50-ს. ამრიგად, ეს ფაქტი შეიძლება განვიხილოთ როგორც ძველი ირანული ტრადიციის გამოძახილი: შდრ. ავ. satō. aeθrya — ჯგუფი 100 მოსწავლისა, მაშასადამე, ორი დანაყოფი, ორმოცდაათისაგან შემდგარი.

ძველ ირანულ ტრადიციას, სახელდობრ ავესტას, უკავშირდება საშ. სპარსული staṣr. bāzāi, ავ. uṣra. bazu-‘მკლავმაგარი’ — მითრას ერთ-ერთი ეპითეტი.

საშუალო ირანული მასალიდან, სომხური წყაროების მოშველიებით, აღზრდასთან დაკავშირებით შეგვიძლია გამოვეყოთ შემდეგი ტერმინები: dāyak აღმზრდელი, ორივე სქესის აღმნიშვნელი, „ქარანმაკ“-იდან სავსებით ნათლად ჩანს dāyak გოგონას აღმზრდელი ქალია, ხოლო „ვენდიდალში“ დამოწმებული dāyakanīh i apurnāyak „ყმაწვილთა აღმზრდელია“.

³⁰ Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 88.

მოწაფის აღმნიშვნელია *havišt* 'მოწაფლე, მიმდევარი სჯულისა'; დამოწმებულია „ქარნამაკში“, ავ. *havišṭa*, ახ. სპ. *havišt* (იხ. „ქარნამაკ“... , ლექსიკონი, გვ. 108).

სომხურში გამოყენებული *ašakert*, ირანული სესხებაა 'მოწაფე', პართ. *ašakirt*, ძვ. ირ. **hašā. kṛta*³¹. შდრ. ქართ. 'შეგირდი'.

სომეხი ისტორიკოსის მოსე ხორენელის ცნობით, სომეხი სატრაპების მიერ აღსაზრდელად გაგზავნილ ვაჟებს ეწოდებოდა *zawak* 'ბავშვი, შობილი, თესლი, გვარი, ტომი'³². სიტყვა ირანული წარმომავლობისაა, საკუთრივ პართული, საშ. სპ. *zāk* (შდრ. პართ. *pavāk* > საშ. სპ. *pāk*) სომხ. *jag* 'ჩიტის ბარტყი', ახ. სპ. არაბიზ. *zāg* 'das Junge eines Thieres' (Ar., Gr., 185), სოლდ. *zāk*, ქურთ. *zāwah* (Grir Ph, I, 2, გვ. 259). ვ. ი. აბაევს დამოწმებული აქვს სკეითური სიტყვა *zevak* 'ზარმაცი', ნართულ ებოსში საკ. სახ. *Zevæg*, ვ. აბაევი წერს, რომ, შესაძლოა, აქვე შემოვიდეს ზევახ. მაშასადამე, ქართულში ეს სიტყვა ორჯერაა წემოსული: საშ. ირანულ ხანაში ზევახ < პართ. *zavak* და ქართ. ზაქ-ი < ახ. სპ. *zāk*.

აღზრდას რომ ჩვეუთური ხასიათი ჰქონდა, ეს ჩანს „დენქარტიდან“, სადაც გვაქვს *ram-i havišt* „მოწაფეთა მწყობრი“³³.

აღზრდის აღმნიშვნელია ზმნა *parvartan*, დამოწმებული *Kārnā-mak*-სა და სხვ. მრავალ ძეგლში, „აღზრდა“, „გამოკვება“, ძვ. ირ. *paraṣar-*, ← *paribhar-*, ახ. სპ. *parvardan*³⁴ საგულისხმოა, იგივე მნიშვნელობა ჰქონდეს ზმნას *dāstan*-საც „ქონება, ყოლა“, რასაც ნათლად გვიჩვენებს შაჰურ I-ის ტრილინგვა ნაყში რუსთამიდან (იხ. ზემ.), რომლის ბერძნული შესატყვისია ზმნა *τρέφειν*.

სასაზურ ირანში შეინიშნება შემდეგი ასაკობრივი დაყოფა: 5-7 წლამდე ვაჟები იზრდებიან მშობლებთან სახლში. ეს პერიოდი დედისეულ აღზრდადაა მიჩნეული. მაგრამ, მთელ რიგ საშუალო სპარსულ წყაროებზე დაყრდნობით, შეგვიძლია უფრო ზუსტად დავადგინოთ ეს ასაკი, სახელდობრ 7 წელი. „ქარნამაკში“ შაჰური და ოჰრმაზდი, მომავალი სასანელი შაჰინშაჰები, იზრდებიან სახლში 7 წლამდე. თანახმად ტაბარისა, აღსაზრდელად დარაბგირდში იგზავ-

³¹ H. H ü b s c h m a n, Armenische Grammatik, 1962, გვ. 100.

³² H. A d j a r i a n, Armenisches etymologisches Wurzelwörterbuch, Eri-van, 1926, II, გვ. 913, 914.

³³ В. И. А б а е в, Осетинский язык и фольклор, М.-Л., 1949, гв. 190.

³⁴ „არაღმირ პაპაიკის ძის საქმეთა წიგნი“, ლექსიკონი, გვ. 130.

ნება შეიდი წლის არღაშირ და სხვ. ამ ასაკობრივი ჯგუფის ბიჭების აღმნიშვნელია ტერმინი *kōtak* 'ბავშვი, პატარა, ბიჭი', ავ. *kūtaka*³⁵.

7—15 წლის ვაჟები შეადგენენ მომდევნო ასაკობრივ ჯგუფს. 15 წლის ასაკი ირანში ითვლებოდა იდეალურ ასაკად. ეს იყო ფიზიკური და ინტელექტუალური ზრდის, მომწიფების ხანა, ამ დროს ვაჟი ხდებოდა ზოროასტრული საზოგადოების წევრი და იღებდა ქაშის ტარების უფლებას. შდრ. „ქარნამაჟი“, სადაც, სწორედ, 15 წლის არღაშირი მიემგზავრება არღაენის კარზე, თავისი ცოდნისა და მხედრობის გამოსაჩენად. ამ ასაკის ბიჭებს ეწოდებოდა *apurnāk*, ან *apurnāyāk* < ავ. *aperenāyuka-*, ახ. სპ. *burnā*, მაგალითად, „ზარერის იადგარში“ ზარერის ვაჟი, 10 წლის ბასტვარ იწოდება *apurnāk*-ად:

ეძბēt ku tō ra šav

čē tō apurnak heh

უთხრა: ნუ წახვალ, რადგანაც შენ ყრმა ხარ“

(JA, 1932, გვ. 279)

ამავე ასაკობრივი ჯგუფის შესახებ ნახმარია ტერმინი *rētak*. „ზარერის იადგარშივე“ ჟამასპ პიტიახში ბასტვარს უწოდებს *rētak*-ს:

ეძბēt Zan asp bītaxš

kū hilēt ē rētak

čē-š apar baxt ēstēt

ku dušman ōžanēt

„პიტიახშია ჟამასპა უთხრა მეფეს „ნუ აკაევბთ ყრმას, წავიდეს, ეკვეთოს მტერს, ასეთია მისი ბედი“-ო.

„ქარნამაჟში“ *rētak* 7 წლის ვაჟია, შაპურის ძე, მომავალი შაჰინ-შაჰი ჰორმიზდ I „მამაცი“ (XIII, 8—10).

rētak თანახმად ვოლფისა < ავ. *raiti-ka-*, ახ. სპ. *رایه، کاید-*ს „ბიჭი, ვაჟი, ყრმა, ზოგადად — მსახური“. *rētak*-ს აქვს სოციალური მნიშვნელობა „ვაჟი“, უფრო მეტად, ვიდრე *apurnāyāk*-ს, რომელიც მხოლოდ ასაკობრივ წარმოდგენას გვაძლევს და ხშირად გვხვდება ასეთ წყვილში: *apurnayāk u raahist* მაგალითად, *Draxt i Asurik u buž*-ში:

³⁵ D. D. Kapadia, Glossary of Pahlavi Vendidad, Bombay, 1953, გვ. 384.

u kač man šir u panir
bēt apurnāyak u mahist

„ჩემს რძესა და ყველს, (მიირთმევს) დიდი და პატარა.“³⁶

15—20 წლის ასაკში ხდება მიღებული სწავლა-აღზრდის სრულყოფა და დასრულება. თუ რაში გამოიხატებოდა იგი და რა ხასიათისა იყო, ამაზე ზემოთ გვექონდა საუბარი. ვაყი აბარებდა რთულ გამოცდას როგორც თეორიულ, ისე პრაქტიკულ დარგში, შემოწმება წარმოებდა რელიგიური მოძღვრების დაუფლებაში ჰერბად-დასტურების მიერ სპეციალურ სასწავლებლებში ჭრაპანგესტანსა და ღიპირისტანში. მკაცრ გამოცდას აბარებდა ყმაწვილი კაცი სანხედრო საქმეშიც.

ამ ასაკის ვაჟთა გამომხატველი ტერმინია yu:ān ან yu:ān, mart, ავ. yavan-(Airwb., 1305)³⁷.

კავკასიური სინამდვილე გვიჩვენებს, რომ აღზრდადასრულებული ვაყი ბრუნდება მამის კარზე. უთუოდ ანალოგიური ვითარება იყო საშუალო ირანულ ეპოქაშიც. „შაჰ-ნამესა“ და „ვეის ო რამინ-ში“ მოთხრობილი ღიავეუშისა და რამინის მოსვლა მშობლიურ სახლში, სხვაგან აღზრდის შემდეგ, უთუოდ, საშუალო ირანული ტრადიციის გაგრძელებაა.

რიგი ფაქტებისა გვიდასტურებს, რომ სათანადო აღზრდის მიღების შემდეგ ვაყი იწყებს დამოუკიდებელ ცხოვრებას. ტაბარის „სასანელების ქრონიკის“ მიხედვით, დარაბგირდში აღზრდილი არდამირი რჩება იქვე და განაგრძობს თავის აღმზრდელის — თირეს საქმიანობას. დამოუკიდებელ ცხოვრებას იწყებს ვაყი (rə-tak) ხოსროვ კავადანის კარზე, სათანადოდ აღზრდილი და კეთილშობილი ოჯახის წევრი; ანალოგიურ ცნობებს გვაწვდის ქრისტენ-

³⁶ ასე იკითხება ეს ადგილი Unvala-ს გამოცემაში, მაჰიარ ნავაბისთან კი u az man šir panir bēt afrōšag u mast „ჩემგან იღებენ რძეს, ყველს, კიდეც ტკბილ შეჰკამანდსა და მაწონს“ (გვ. 75) ე. ი. Unvala-ს apurnāyak u mahist ამ ავტორის მიერ წაკითხულია როგორც afrōšag u mast. ამგვარი განსხვავებული წაკითხვის მიზეზია მეტად ნაკლები ფალაური დაწერილობა.

³⁷ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მუსლიმურ ხანაშიც გვხვდება ეს ტერმინი javan mard „ახალგაზრდა“, მაგრამ არა ასაკობრივი ცნების გამომხატველი, არამედ სოციალური მნიშვნელობის შემცველი: ძლიერი, მამაცი, დიდსულოვანი და კეთილშობილი, ძმობის კავშირის წევრი, სოციალური მოძრაობის მონაწილე. — მ ა ნ ა ნ ა გ ა ბ ა შ ე ი ლ ი, მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების სოციალური ტერმინოლოგიის შესწავლისათვის, „მოამბე“, 1972, 66, № 2. გვ. 505—506. მ ი ს ი ე ე, თბილისი 1082—1122 წლებში, ქართული წყაროთმცოდნეობა, IX, 1973, გვ. 13—14.

სენიცი: ჰორმიზდ IV მეფობაში ვაჟმა წარჩინებული ოჯახიდან მიპრანგუშნასპამა, ნისიბიის ისტანდლუას შვილმა, მიიპყრო მეფის ყურადღება იმიტომ, რომ იგი კარგად იყო აღზრდილი, განათლებული, შესანიშნავად იცოდა ზოროასტრული რელიგიის თეორიული და პრაქტიკული საკითხები, აგრეთვე, საერო ლიტერატურაც, ამიტომ მეფემ იგი დაიახლოვა და უბოძა padīšxvar-ის (მეფის დეგუსტატორის) თანამდებობა³⁸.

საშუალო სპარსული წყაროები ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს იმის შესახებ, თუ რას მოიცავდა ვაჟის აღზრდა ამ პერიოდში. ქრისტესწინი საუკუნეებით სამართლიანად წერს, რომ მაღალი წოდების ვაჟები, დაყოფილი ჯგუფებად, სპეციალური აღმზრდელების ხელმძღვანელობით, ცენტრისაგან მოშორებით, საგანგებოდ მოწყობილ მოედნებზე გადიოდნენ სათანადო წვრთნას ცხენოსნობა-მხედრობასა და სამხედრო იარაღების ხმარებაში, რაც აუცილებელი იყო არმიაში სამსახურისათვის³⁹.

საინტერესო ცნობებს გვოულობთ ვარაჰრანის, მომავალი ვარაჰრან V-ის სწავლა-აღზრდის შესახებ ტაბარის ქრონიკაში სასანელთა შესახებ.

არსებული წესის მიხედვით, უფლისწული იზრდებოდა არამამის კარზე, არამედ არაბ მეფესთან მუნზირთან, ირანის მეფის ვასალთან. ხუთი წლის ასაკში ვაჟმა უთხრა აღმზრდელს: „მოიხმე მეცნიერნი, რათა შემასწავლონ წერა, შვილდის ტყორცნა და სამართალი“. არაბმა აღმზრდელმა მოიწვია სპარსელი სამართლის მცოდნენი და ბიზანტიელი მეცნიერნი, აგრეთვე, არაბი მწერლები, რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ ვაჟის ინტელექტუალურ აღზრდას, სპეციალური ინსტრუქტორები ასწავლიდნენ მას შვილდის ტყორცნას, ცხენოსნობას და სხვ. ერთი ზიტყვით, ვაჟს უნდა მიეღო „კარგი აღზრდა“⁴⁰.

მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის საშუალო სპარსულ ენაზე შექმნილი სხვადასხვა ეპიკური ნაწარმოებები მაღალი წოდების ვაჟის აღზრდის შესახებ. ეს აღზრდა გულისხმობდა ჩინებული მხედრისა და მეომრის ჩამოყალიბებას, ზოროასტრული რელიგიის კარგ ცოდნასა და შესაფერისი საერო განათლების მიღებასაც.

ცხენოსნობას განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა. თანახ-

³⁸ A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen, 1944, გვ. 413—414.

³⁹ იქვე, გვ. 415.

⁴⁰ Tabari - Nöldeke, დასახ. ნაშრ., გვ. 87; Christensen, დასახ. ნაშრ., გვ. 415.

მად „ქარნამაკისა“, 15 წლის არღამირი ჩინებული ცხენოსანია და განსწავლული კაცი, რითაც იპყრობს დიდი მეფის არღვანის ყურადღებას (გვ. 43, თავი I 22—25). ამასვე გვიდასტურებს Xosrow i Kavadān u rēdak, Aḫiyātkār i Zarērān („ხოსროვი კავადან და ყრმა“, „ზარერის იადგარი“) და სხვ.

დიდი ადგილი უჭირავს ვაჟის აღზრდაში საბრძოლო იარაღების, მშვილდ-ისრის მარჯვედ ხმარების დაუფლებას. გავიხსენოთ „ქარნამაკი“, ნადირობის სცენა, როდესაც არღამირი არაფრით არ თმობს თავის პოზიციას უფლისწულის წინაშე და ჭიუტად იმეორებს, რომ „მისი არაჩვეულებრივი ტყორცნა შარისა“ იყო კანჯარის დაღუპვის მიზეზი.

ჭარაპანგესტანში მიღებული განათლების შედეგად ვაჟი ეუბნება ხოსროვ I-ს: „ვაი იმას, ვისაც ჩემი ისარი მოხვდება; უბედური იქნება ის მხედარი, რომელიც პაექრობის დროს ჩემი მეტოქე აღმოჩნდება, ის ვერსად წაუვა ჩემს შუბს, მახვილსა და ნაჯახს“.

ამ ცოდნისა და ჩვევათა მიღება აუცილებელია ომის დროს, რომელშიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ ირანელი უფლისწულები და მეფეები. „ზარერის იადგარში“ პოეტურადაა აღწერილი მეფის უმცროსი ძმის, მთავარსარდალ ზარერის ომი ქიონელთა წინააღმდეგ:

Spāhpat taxm Zarēr	u kā apāč vēžēt
kārečār tak kunēt	dah xiyōn ōzanēt
čēyōn ātur yazat	kā gušnāk u tišnāk
ō nādastān ōflēt	xōn i xiyōn vēnēt
u—š vāt ayār bovēt	u adak šāt bovēt
kā šamšēr ' frač žanēt	

JA, CCXVII, გვ. 275.

„გმირი სპასპეტი ზარერ ისე იბრძვის, ვითარცა ღმერთი ცეცხლისა, ღერწამს მოღებული, ქარისგან აღზევებული. როცა დაჰკრავს ხმალს და უკუ დაარტყამს, დასცემს ათ ქიონელს. როცა იგი, მშვიერ-მწყურვალი, ქიონელთა სისხლს დაინახავს, მხიარული ხდება“.

ასევე ჩინებულად იბრძვის ზარერის ვაჟი ათი წლის ბასტვარი. ცხენოსნობაში გაწაფვასა და ფიზიკური სიმარდის გამოვლენასთან დაკავშირებული იყო ფართოდ ცნობილი თამაში ჩოგანი. წყაროებში უხვად გვხვდება ამის დამადასტურებელი ცნობები. არღამირი ჩინებულად თამაშობს ჩოგანს, დიდი მეფის არღვანის კარზე იმართება შეჯიბრებები ჩოგანში, შემდეგში ამ თამაშის დროს არღამირი შეიცნობს შაჰურის ვაჟს, თავის შვილიშვილს („ქარნამაკ“, XIII 5—8). ტაბარის თანახმად კი,⁴¹ არღამირი ჩოგანის სა-

⁴¹ Tabari-Nöldeke, გვ. 26.

თამაშოდ აგზავნის ბიჭებს, რათა მათ შორის ამოიცნოს თავისი ვაჟი, რომელიც უთუოდ ყველას აჯობებდა. ამ თამაშზე საუბარია „ხოსროვი კავადან რედაკ“-ში. ნაწარმოების გმირი, როდესაც თავს იწონებს მეფის წინაშე, ამბობს, რომ იგი ჩოგანის გამოცდილი მოთამაშეა (u pat di asprēs čupakān hušnās, § XII).

არისტოკრატთა ვაჟების აღზრდა გულისხმობდა თეოლოგიურ განათლებას, ზოროასტრული რელიგიის მოძღვრების შესწავლას. ამის უტყუარ მოწმობას ვხვდებით „დენქარტში“ (IX, 50) და „ჟამ-ასპნამაკში“, სადაც ლაპარაკია „ავესტის“ ცოდნაზე, კერძოდ, „ბადან-ნასკის“ დაზეპირებაზე⁴². „ფანდნამაკ-ი ზარათუშტ“ ცხადყოფს, რომ 15 წლის ვაჟმა თავისუფლად უნდა იცოდეს რელიგიის დოგმები „ავესტისა“ და „ზანდის“ მიხედვით. ოცი წლის ასაკში კი უნდა ჩააბაროს მკაცრი გამოცდა პერბად-დასტურებს⁴³. ამ საკითხებზე სრულ წარმოდგენას გვიქმნის ზემოხსენებული ფალაური ტექსტი „ხოსროვი-ი კავადან“; ვაჟი აცხადებს, რომ მან სრულყოფილად, ვითარცა ნამდვილმა პერბადმა, შეისწავლა ზოროასტრული რელიგიის დოგმები:

yašt u hadōxt u hān i yasn u vidēvdat ēhrpatihā narm kart
u gyāk-gyāk zand niyōšt ēstāt

„მავშტ-ი, ჰადოხტ-ი, მასნი და ვიდევდატ-ი პერპატივით სრულყოფილად ზეპირად შევისწავლე და თითოეულ ადგილს ზანდის მოშველებით ვარკვევდიო“⁴⁴.

წყაროებიდან ცნობილია, რომ ახალგაზრდა ვაჟები დახელოვნებული იყვნენ მკვევრმეტყველებაშიც („აიენნამაკ“, „დენქარტ“, VII, 38, 23). მოგვეპოვება საშუალო სპარსულ ენაზე დაწერილი სუფრაზე წარმოსათქმელი სიტყვის ნიმუში⁴⁵.

„ხოსროვი-ი კავადანისა“ და სხვა წყაროებიდან ირკვევა, რომ სასანელი არისტოკრატები კარგად იცნობდნენ საერო ლიტერატურასა და ისტორიას. მათ განათლებაში დიდი ადგილი ეკავა ქაღრაჟის თამაშის დაუფლებას.

ქაღრაჟზეა საუბარი „ქირანამაკში“ (I, 30, „ხოსროვი-ი კავადან-სა“ და სხვ.). საგულისხმოა, რომ არსებობს საშუალო სპარსულ ენა-

⁴² H. Bailey, Zoroastrian problems in the ninth century books, Oxford, 1943, გვ. 161.

⁴³ A. Freimanu, Pand-namak i Zarathust, WZKM, Bd. XX, Wien, 1906.

⁴⁴ Husrav i kavādān u rēdak, § 9.

⁴⁵ იკვე, § 16, სქ. ა.

ზე შექმნილი ტრაქტატი Vičariš i čatrang — „ქადრაყის განმარტებანი“, რაც უდავოდ იმას ადასტურებს, რომ ამ თამაშს სასანურ საზოგადოებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. „ხოსროვ-ი კავადანში“ იხსენიება რამდენიმე თამაში, მათ შორის zamh. უნელას გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ შესაძლოა ეს იყოს შაში⁴⁶. ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული ნარდის თამაში (nē--Artaxšēr).

მუსიკალურ განათლებასაც დიდი ყურადღება ექცეოდა.

„ქარნამაკიდან“ ვიგებთ, რომ არღამირი შესანიშნავი მუსიკოსი და მოწიგებელია (II, 2). კარგად ერკვევა მუსიკალურ საკრავებში „ხოსროვ-ი კავადან“-ის გმირი, იგი ჩინებულად უკრავს ჩანგზე, ღულზე, დოლსა და ქნარზე, სალამურზე და მუშტზე, ასევე შესანიშნავად მღერის და თავის თავს უწოდებს ხელოვანს, ოსტატს — „ostāt-n-art hom“⁴⁷.

კავკასიის ეთნოგრაფიული მასალისა და წყაროების შესწავლა ცხადყოფს, რომ აღზრდას სხვის ოჯახში, არა მშობლების სახლში, იღებდა ქალიც (იხ. ქვ.). რაც შეეხება ირანს, სახელდობრ სასანურ ხანას, გადაკრით რაიმეს თქმა ამ საკითხზე ძალიან ძნელია, მასალათა სიმცირის გამო. ცნობილი გერმანელი ირანისტის ქრ. ბართლომეს გამოკვლევებმა⁴⁸ ამ დარგში ცხადყო, რომ სასანურ საზოგადოებაში ქალს ევალებოდა მხოლოდ სახლის მოვლა და შესაბამისად მისი განათლებაც ამით ამოიწურებოდა.

ამასვე ადასტურებს „დენქარტი“ (IX, 67. 9), იქ გარკვევითაა ნათქვამი, რომ ქალიშვილის აღზრდა-სწავლება გულისხმობს საოჯახო საქმეებში გაწაფვას.

წყაროებში გვხვდება ცნობები (მართალია, ძალიან ლარიბი და მწირი), რომელთა საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქალები მაღალი არისტოკრატიული წრიდან იყვნენ თავის დროისათვის საკმაოდ განათლებული. Mātākdān i hazār dātastān-იდან ვიგებთ: „ერთი მსაჯული მიდიოდა სასამართლოში, გზაში მას შეხვდა ხუთი ქალი. მათ რამდენიმე შეკითხვა მისცეს. ბოლო კითხვაზე მსაჯულმა ვერ გასცა პასუხი, მაშინ ერთ-ერთმა ქალმა უთხრა: „ნუ იმტყრევ თავს ამ საკითხზე, პირდაპირ სთქვი: „არ ვიციო“, ამ

⁴⁶ იქვე.

⁴⁷ იქვე, გვ. 13.

⁴⁸ Chr. Bartholomae, Die Frau im sasanidischen Recht, Heidelberg, 1924.

კითხვაზე პასუხს იპოვი ერთ ახსნა-განმარტებაში, რომელიც დაწერილია მოგვთა ჰანდარზპატის მიერ⁴⁹.

ცნობილია, რომ სასანიანთა იმპერიაში იყვნენ სხვადასხვა რანგის ჰანდარზპატები, რაც აიხსნებოდა აღზრდის სოციალური სტრუქტურით⁵⁰. ჰანდარზპატი ვასპუჰრაქან (handarzpāt i vāspuhrakān) უმაღლესი არისტოკრატიის ვაჟების აღმზრდელი, მეტად გავლენიანი პირი იყო; „ქარნამაჰში“ ამ თანამდებობის პირი მოხსენიებულია ნადირობის დროს მეფის ამაღლაში მყოფ იმპერიის უმაღლეს მოხელეთა გვერდით⁵¹.

მეტად საყურადღებო და მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის აღზრდის, გაძიძავების შესახებ ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“. ჩვენთვის საინტერესო საკითხების გასარკვევად მივმართოთ სიავეუშის ეპიზოდს. ქაუს მეფესთან მიდის ცნობილი ფალავანი, ზაბულესტანელი როსტომი და ითხოვს მეფის ძის აღსაზრდელად ჩაბარებას: „ასე თქვა: ეს ლომისებრი ბავშვი მე ჩამაბარეთ აღსაზრდელად, რადგანაც აქაური აღმზრდელები ამ საქმისთვის არ არიან შესაფერნი. ქვეყნად კი მისთვის ჩემზე უკეთესი აღმზრდელი არ მოიძებნება“⁵².

ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ განსხვავებით სასანური სინამდვილისგან (ყოველ შემთხვევაში ჩვენამდე მოღწეული წყაროებისა და მიხედვით), მომავალი აღმზრდელი თვითონ სთავაზობს თავის თავს და აცხადებს, რომ მასზე უკეთესი აღმზრდელი ქვეყნად არ მოიძებნება. ეს ფაქტი, აღმზრდელობის დაჩემებისა, კარგად ცნობილია ქართულ-კავკასიურ სინამდვილეში.

თუ რა ასაკის იყო აღსაზრდელად გაგზავნილი ბავშვი, ეს ტექსტში ნათლად არ ჩანს. ფირდოუსი გვეუბნება, რომ ახლადშობილს დაარქვეს სიავეუში, ასტროლოგებმა ჰოროსკოპის საშუალებით გაიგეს მისი მომავალი, დამწუხრდნენ, რადგანაც სიავეუშის ბელი დახ-

⁴⁹ ციტირებულია ქრისტენსენის მიხედვით, L'Iran, გვ. 418. შტრ. აგრეთვე J. de Menashe, Les données géographiques dans le Mâtigān i Hazār Dāstān. Indo-Iranica, Wiesbaden, 1964, გვ. 154.

⁵⁰ Le lettre Tansar au roi du Tabaristan, JA, 1894, გვ. 217—218.

⁵¹ Kārnamak i Artaxšēr i Pāpakān, X, 7.

⁵² چنین گفت کابن کودکش شیرش مرا پرورانید باید بکش
چو دارندگان ترامایه نیست
شاهنامه حکیم ابو القاسم فردوسی، جلد دوم، بکوشش محمد دبیر سیاقی،
تهران، 1335، 467

შული აღმოჩნდა, გავიდა დრო, მეფის კარზე გამოჩნდა როსტომი: „განვლო დრომ. თაჰემთანი მოვიდა მეფის კარზე“⁵³.

აღმზრდელმა წაიყვანა უფლისწული თავის სამშობლოში, ზაბულისტანში, იქ ვარდნარში მიუჩინა ბინა და დაიწყო მისი წვრთნა ცხენოსნობაში, ისრის ტყორცნასა და ქამანდის სროლაში. ამის მიხედვით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გაძიძავების დროისათვის სი-აფუში იყო იმ ასაკისა, რომელსაც გვაწვდის საშუალო ირანული ტრადიცია. უფლისწული ეუფლება, აგრეთვე, წვეულება-ნადიმისა და ღვინის სმის წესებს, ერეგვა ნადირობას; სწავლობს სამხედრო საქმეს, ომის წარმოებასა და ჯარის განლაგებას, როსტომი შეასწავლის ქვეყნის მართვას. იგი ესაუბრება მომავალ მეფეს „სამართლის, უსამართლობის, ტახტისა და გვირგვინის შესახებ“⁵⁴.

პოეტი მოგვითხრობს, რომ ეს არ იყო ადვილი საქმე. ბევრი ტანჯვა გადახდა აღმზრდელს, მაგრამ შედეგი ბრწყინვალე აღმოჩნდა: სიძველის მსგავსი არ დაიძებნებოდა დიდებულთ შორის.

ამავე ძეგლში გვხვდება უფლისწულის აღზრდის თემის სხვა ვარიანტიც, რომელიც, აგრეთვე, ძველი ირანული ტრადიციის გამოძახილია: მოკლული სიძველის ქვრივს ფერენგისს შეეძინება ვაჟი ქაი ხოსროვი, რომელსაც აღსაზრდელად აგზავნიან მთებში, მწყემსებთან. რადგანაც იგზავნება ახლადშობილი (აფრასიაბ მეფის ბრძანებით, რომელსაც ლურს, რომ ბავშვი სამუდამოდ დარჩეს, მდაბიო ხალხში, არაფერი იცოდეს თავისი მეფური წარმომავლობის შესახებ, რათა შური არ იძიოს მამის მოკვლისათვის), ალბათ, ამიტომ მას ატანენ ძიძას: „უზვად დაჰსაჩუქრეს ისინი და ერთი ძიძაც თან გააყოლეს“⁵⁵.

მწყემსებს ევალებათ კარგად მოექცნენ ბავშვს, აღზარდონ და უბედურება ააშორონ მას: „ღმერთმა ნუ ქნას, რომ მას უბედურება ეწიოს საწუთროსგან“⁵⁶.

ეს თემა ცნობილია საშუალო ირანულ ლიტერატურაში, გავიხსენოთ ეპიზოდები „ქარნამაჰიდან“.

⁵³ چنین تا برآمد برین روزگار

تهمتن بیامد بر شهریار

⁵⁴ زداد و بیداد و تخت و کلاه (467)

⁵⁵ یکی دایه باوی فرستاد نیز ز ایشان ببخشید بسیار چیز

⁵⁶ مبادا که تنگ آید از روزگار (593)

ასე განვლო შეიღმა წელმა. ამ ასაკში ზოსროვი მშვენიერად ზმარობს მშვილდ-ისარს, ათი წლისა იგი თამამად ნადირობს მგელზე, ვეფხვსა თუ ლომზე: „ათი წლისა შეიქნა ბრგე ვაჟკაცი, ეკვეთებოდა ზოლზე ტახსა და მგელს, შემდეგ გაიჭრა ლომსა და ვეფხვზე, მოკაუჭებული ჯოხი იყო მისი იარაღი“⁵⁶.

განვლო ღრომ. ლტოლვილი უფლისწული ბრუნდება მეფის კარზე. რა ასაკში ჩამოვიდა წიტიდან სასახლეში ზოსროვი — ეს არ ვიცით. შესაძლოა, დავუშვათ, რომ დაახლოებით თოთხმეტი წლისა. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ სასანურ ხანაში სწორედ ამ ასაკში ბრუნდებოდა ვაჟი მამის სახლში. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ფარდოუსი ამ საკითხში მიჰყვება ირანულ ტრადიციას.

ამრიგად, „შაჰ-ნამე“ წარმოგვიდგენს ძველ ირანულ ადამიწესებს: უფლისწული არ იზრდება მეფის ოჯახში, მას ზრდიან სხვაგან, მოშორებით, მკაცრად, იგი ეუფლება ნადირობას, ცხენთ ჯირითს და მისთანებს.

სასანური წყაროებიდან ვიცით, რომ აღმზრდელსა და აღზრდილს შორის მყარდება მკვიდრო კავშირი, ნათესაურზე უფრო ძლიერი და რომ ეს ურთიერთობა არ წყდება აღზრდის დასრულების შემდეგაც. აღმზრდელი ინარჩუნებს გავლენას აღზრდილზე მთელი სიცოცხლის მანძილზე. „შაჰ-ნამეს“ რიგი ადგილებისა ამის უტყუარ მოწმობას გვაძლევს.

სიავუშის დაბრუნების შემდეგ ქაიქაუსის კარზე, როსტომი აღარ ჩანს. მაგრამ ირანისთვის შექმნილ მძიმე ვითარებაში, აფრასიების წინააღმდეგ ლაშქრის გამოსვლამდე, მეფის მოთხოვნით, იწვევენ როსტომს. მეფე ქებადიდებას ასხამს გმირს: „მას უთხრა: ძალ-ღონით სპილოც კი ვერ შეგედრება“⁵⁷...

მისი მრავალი ღირსების გამო, მას ხვდა პატივი უფლისწულის აღზრდისა: „ქვეყნად მამაცი და ჰკვიანი შენა ხარ, ამიტომ სიავუშის აღმზრდელიც შენა ხარ“⁵⁸.

პასუხად როსტომი მიუგებს: „სიავუში ჩემი თვალი და სულია, მისი თავი და გვირგვინი ჩემი ზეცაა“⁵⁹.

چو دهساله شد گشت گردی سترگ بجنگ گراز آمد و رزم گرگ
وز انجا یگه شد بشیر و پلنگ همان چوب خمیده اش ساز و جنگ

⁵⁷ بدو گفت با زور تو ییل نیست

⁵⁸ ز گیتی هنرمند و خامش تویی که پروردگار سیاوش تویی (495)

⁵⁹ سیاوش چو چشم و روان منست سرو تاج او آسمان منست (493)

სიავეუშის სარდლობით წამოსულ ლაშქარში იბრძვის როსტომი. ორივენი სულ ერთად არიან. მათზეა დამოკიდებული ლაშქრობის ბედი. მათ უგზავნის ელჩის აფრასიაბი. „როსტომს შევეუთვლი ამბავს, ვცდი სიავეუშთან დაზავებასაც, გავუგზავნი მრავალ საჩუქარს“⁵⁹. სიავეუში განმარტოვდება როსტომთან სათათბიროდ. „სიავეუში როსტომ ფილეთანთან (სპილოსტანიანთან) ერთად მოსცილდა კრებულს, დასხდნენ ერთად, თათბირობდნენ სხვადასხვა ამბებზე“⁶¹. როსტომი მუდამ ფხიზლადაა, სიავეუშის ყოველ მოქმედებას თვალყურს ადევნებს, ხშირად აფრთხილებს მას. თურანიდან მოსული აფრასიაბის ელჩის საჩუქრებმა და ტკბილმა სიტყვებმა თითქოს მოხიბლეს სიავეუში და მან ნდობის თვალთ შეხედა თურანელს, მაგრამ როსტომი სიფრთხილეს იჩენს, ურჩევს უფლისწულს მოიცადოს ერთი კვირა. „მოვიცადოთ, ნუ ვიჩქარით პასუხს, ამ თხოვნის მოფიქრებაა საჭირო, თანაც სხვებსაც უნდა მოვეთათბიროთ“⁶².

ყოველი მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღების დროს მეფის ძე ეთათბირება როსტომს, როსტომის რჩევით ითხოვს მძევლებს, რომელთაც აგრეთვე როსტომი შეარჩევს.

აღზრდილისადმი უსაზღვრო სიყვარულისა და ერთგულების გამომხატველია ვერაგულად დაღუპული სიავეუშის დატირება როსტომის მიერ.

თაქმთანი როცა გაიგებს ტრაგიკულ ამბავს, გრძნობას კარგავს:

„როცა მოისმინა ეს როსტომმა, გრძნობა დაკარგა“⁶³.

როსტომმა ტირილსა და მოთქმა-ვაებაში გაატარა ერთი კვირა, შემდეგ ლაშქრითურთ დაიძრა მეფის სასახლისაკენ, თვალსისხლიანმა, შურისძიების გრძნობით შეპყრობილმა სარდალმა, როცა მიადწია მეფის კარს, ტანსაცმელი დაიგლიჯა და წარმოთქვა სიტყვა-ფიცი, რომ იგი იძიებს სიავეუშის სისხლს:

⁶⁰

به رستم فرستم یکی داستان

در آشتی با سیاوش نیز بگویم فرستم زهرگونه چیز (503)

⁶¹

سیاوش با رستم یلتن گرفتند دور از برانجمن

نشستند بیدار هردوبهم سگالش گرفتند بریش و کم (505)

⁶²

بباشیم تا پاسخ آرم یاد

بدین خواهش اندیشه باید بسی همان نیز پرسیدن از هر کسی (505)

⁶³

تهمتن چو بشنید زو رفت هوش (601)

-არც თურანს დავტოვებ და არც აფრასიაბს,
თურანის ქვეყნის სისხლს მდინარედ ვაქცევ,
ვიღრე იმ ყმაწვილი მეფის შურს
არ ვიძიებ იმ მუხთალი თურქისაგან“. 64

იმდენად დიდია აღმზრდელის უფლებანი, რომ მან საყვედუ-
რიც კი გაუბედა მეფეს, რომელმაც გასწირა ვაჟი ბოროტი, გარყე-
ნილი ქალის — სუდაბეს დაბეზლების გამო. როსტომის წუხილმა,
მისმა გრძნობამ შურისძიების საზღვარი არ იცის, იგი კლავს მე-
ფის ცოლს სუდაბეს: „ოთახიდან თმებით გამოათრია იგი, დიდე-
ბულ მეფეთა ტახტი სისხლით შეღება, ხანჭლით ორად გააბო იგი“⁶⁵.

როსტომთან იკრიბებიან სიავეუშის სიკვდილით დამწუხრებულ-
ნი; თავმჯდომარე მიეცემა ცრემლის ღვრას, დარდსა და გლოვას, შემ-
დეგ იწყებს მოქმედებას, მოუწოდებს განთქმულ რაინდებს ჩბრძო-
ლონ და იძიონ შური: „გულთაგან შიში გამოაძევეთ, სისხლით მიწა
ჯეიპუნის მდინარედ აქციეთ!“⁶⁶.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული იყო მოსაზრება,
რომ გაძიძავეების ინსტიტუტი დაკავშირებულია ბევრ ხალხში გავ-
რცელებულ ადამ-წესთან — სისხლის აღებასთან. ამის ერთ-ერთი
ნათელი გამოხატულებაა როსტომის მოქმედება თურანში. აღარ
თავდება სასტიკი სისხლისღვრა, სიავეუშის სისხლი უნდა ვიძიოთ,
გული მუდამ შურისძიების გრძნობით იყოს გამსჭვალული და ხელი
ხმალზე მომარჯვებული, ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, სიძარ-
თლისა და ქეშმარიტების დადგენის დრო აღარაა. როსტომის ხელით-
ვე ილუპება თურანელი დიდებული ფილსომი, ფირანის ძმა. იმ ფი-
რანის ძმა, რომელიც თვითონ მწარედ დასტიროდა სიავეუშს და იხს-
ნა დაღუპვისაგან მისი ოჯახი. გრძნობა შურისძიებისა ბრმაა. ბოლო
არ უჩანს მის გამოვლინებას, საჭმარისია სიავეუშის გახსენება და
იწყება ომი და ხოცვა-ჟლეტა. დიდ ჰუმანისტს, ფირდოუსის ესმის

64 نه توران بمانم نه افراسياب زخون شهر توران کنم رودآب
مگر کین آن شهریار جوان نخواهم از آن ترك تیره روان (601)

65 ز پرده بگشایش بیرون کشید
ز تخت بزرگیش در خون کشید (603)
بخنجر بدو نیمه کردش پراه

66 ز دلها ترس بیرون کشید
زمین را خون رود جیحون کنید (604)

ამ ომის უსამართლობა და უაზრობა, მისი შედეგი მეტად სავალალოა; აყვავებული ქვეყანა ნანგრევებად იქცა:

„თურანის ქვეყნიდან სოცლაბსა და რუმამდე
ვერ ნახადი აყვავებულ ერთ მტკაველსაც კი:
ყველანი თაემოკვეთილნი — მოხუცი და ყრმა,
ქალები და ჩვილნი — დატყვევებულნი.
მთელი ქვეყანა კილით-კიდედმდე
ამგვარად იყო აოხრებული“⁴⁷.

დაიღუპა უდანაშაულო ხალხი, ფირდოუსი ათქმევინებს ერთ-ერთ თურანელ დიდებულს: ჩვენ ყველას გვძულს აფრასიაბი, ამ შემადრწუნებელ მკვლელობაში არ მიგვიძღვის ბრალი: „არავინ იყო თანამზრახველი და მონაწილე იმ უსამართლო სისხლისა ღვრისა“⁶⁸. მაშ, რატომღა ვისჯებით ასე შეუბრალებლად და სასტიკად, უდანაშაულო ხალხის სისხლისღვრა უთუოდ ღმერთის წყრომას გამოიწვევს.

ამჯერად ფირდოუსი სავსებით იზიარებს თურანელ დიდებულთა სამართლიან სიტყვებს, ამის დამადასტურებელია მისი დამოკიდებულება თავისი გმირისადმი, ირანში გაბრუნებული როსტომის შესახებ, პოეტი ამბობს, რომ იგი დარცხენილი იყო (გვ. 624).

შაჰ-ნამეში გვხვდება აღმზრდელის და აღზრდილის განსაკუთრებული ურთიერთობის მაჩვენებელი მრავალი გამონათქვამი. თურანელი დიდებული ფილსოფი, ფირანის უმცროსი ძმა, ევედრება აფრასიაბს დაზოგოს სიავეში, რადგან უცოდველი თავის მოკვეთა მიზეზი იქნება ქაუსისა და როსტომის შურისძიებისა, სიავეში ხომ მეფის ძეა და როსტომის აღზრდილი!

რას გარგებს შენ უცოდველი კაცისა მოკვლა,
ხომ ქაუსი და როსტომი გახდებიან შურის მაძიებელნი.

47

ز توران زمین تابشلاب و روم
ندیده یک مرز آباد بوم
همه سربریدند برناویر
زن و کودك خرد کردند اسیر
برآمد ز کشور سراسر دمار
برینگونه فرسنگ پیش از هزار (623)

48

از ان خون که او ریخت بر بیگناه (623)
کی را نبند اندران رای و راه

მამამისი მეფეა და როსტომი — მისი აღმზრდელი,
გაფრთხილდი, იგი მისთვის თავდადებულია!“⁸⁹

პოეტის თქმით, აღმზრდელს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება პიროვნების ჩამოყალიბებაში, რომ ამ საქმეში აღმზრდელი მშობელ მამაზე უფრო დიდ როლს ასრულებს:

(595)

چه گفت آن خردمند بسیار هوش
که پروردگار از پدر برترست

„როგორც უთქვამს დიდ განსწავლულ ბრძენს, აღმზრდელი მამაზე უფრო მეტია“.

როგორც დავინახეთ ზემოთ, უფლისწულისა და დიდგვაროვან ვაჟთა აღზრდაში მთავარი იყო ცხენოსნობის, მშვილდ-ისრის, ქამანდის ხმარების დაუფლება, აგრეთვე, ისინი უნდა ყოფილიყვნენ კარგი მონადირენი და ჩოგნის მოთამაშეები. ამ დარგებში დახელოვნება აუცილებელი იყო მუსლიმურ ხანაშიც. „შაჰ-ნამე“ გვაწვდის საინტერესო ფაქტებს მეფის კარზე ცხოვრებისა, გართობადროის გატარებისა არასაომატ, მშვიდობიან ვითარებაში. აფრასი-აბი, თურანის ნეფე, ეუბნება სიავეუს, რომ შენ შესახებ მსმენია — ბადალი არა გყავს ჩოგანის თამაშში, ისრის ტყორცნას, ლახტსა და ცხენოსნობაში. ამიტომ მეფე სთავაზობს სიავეუს შეეჯიბრონ ერთ-მანეთს.

„გამოიჩინე უნარი მხედართ წინაშე.

(530) გესმის, არა თქვან, რომ შენ არ ივარგე?“

ამრიგად, ამ პაექრობა-ჭიდილში გამარჯვება პრესტიჟის საქმეა, ეს აუცილებელი პირობაა თავისი ავტორიტეტის განმტკიცებისათვის, რასაც სიავეუშმა ჩინებულად გაართვა თავი და დაიმსახურა თურანელ რაინდთა აღტაცება და მეფის წყალობა:

„ასე უთხრა მეფემ თავის ლაშქარს, დაემორჩილეთ მას!“

89

چه بری همی ترا سر بی گناه
که کاوس و رستم بود کینه خواه
پدر شاه و رستمش پرورده است
بنیکی مراورا برآورده است (581)

70

هنر کن پیش سواران پدید
بدان تا نگویند کو“ بد گزید (530)

71

چنین گفت انگه بشکر همه
که باشید اورا بحمله رمه (534)

„ვეის ო რამინი“, აგრეთვე, აგრძელებს დიდგვაროვანთა შვილების აღზრდის ირანულ ტრადიციას. ყურადსაღებია ის, რომ აქ ლაპარაკია ქალიშვილის — ვისის აღზრდაზე. ტექსტში გარკვევითაა ნათქვამი, რომ იმ წამსვე, როგორც კი იშვა ვისი, დედამ იგი ძიძას მისცა; ძიძამ იგი ხუზისტანში წაიყვანა, რადგანაც იქ ჰქონდა სახლ-კარი.⁷² ვისი იზრდება განცხრომასა და ფუფუნებაში და ისეთი მშვენიერია, რომ ედემის ბაღსა და მზეს ჰგავს... ვისის სილამაზის აღწერის შემდეგ, პოეტი დასძენს: „ამგვარად აღზარდა იგი ძიძამ, მისი აღზრდისათვის არ ზოგავდა სულს“ და აგრძელებს⁷³, რომ იქვე იზრდებოდა რამინიცო:

„ერთად იყვნენ ვისი და რამინი, ვითარცა ერთ ბაღში აღრავენი და ნასრინი“. (M. Minori-ის გამოცემა, გვ. 37)⁷⁴.

ისმის საკითხი — ერთ ძიძასთან იზრდებოდნენ ორივენი? ეს ფაქტი მეტად საინტერესოა და იგი იპყრობს მკვლევართა ყურადღებას. სპარსულ ტექსტში აღმზრდელის აღსანიშნავად ნახმარია *dayagān*, دایگان პ. ჰორნის აზრით, მხოლოდითი რიცხვის ფორმაა „Amme“, *dayagān*, სუფ. — *gān* (*dayakān*)⁷⁵. ცილენგრენი არ გამო-

72

همان ساعت که از مادر فرو زاد
مر اورا مادرش با دایگان داد
به خوزان برد اورا دایگانش
که انجا بود خان و مانش (42)

73

چنین پرورد اورا دایگانش
به پروردن همی سپرد جانش
ویس و رامین از فخرالدین اسعد گرگانی، نصیح ماگالی تودوا،
الکساندر گواخარია، تهران، 1970

74

بهم بودند انجا ویس و رامین
خو دریک باغ اذرگون و نسرين

⁷⁵ პ. ჰორნი *gān*-ს საკუთრივ ახ. სპარსულ სუფიქსად მიიჩნევს, შეიძლება *-gān* სუფიქსიდან მიიღეთ-*gān* და მოაქვს ანალოგიური მაგალითები ახალ ზემოგრძნელ-ლიდან — *niss < iss, — ling < ing* და სხვ. P. Horn, Neupersische Schriftsprache, GrirPh, I, 2, გვ. 178. ეს დასაშვებია, გავიხსენოთ ახ. სპ.-ში. რომელიც წარმოიშვა *-nā*-ს არასწორი გამოყოფის შედეგად *pahnā*-ში ფუძისეული *n* (შდრ. სპ. *pahn-ā*) მიეკუთვნა სუფიქსალურ *a*-ს და იქცა მაწარმოებელ სუფიქსად. (იხ. იქვე, გვ. 183), მაგრამ *gān*-ის შემთხვევაში ყველაფერი ნათელი არ არის. ერთის მხრივ, სპ. *-gān* ძალიან ჯარგადაა წარმოდგენილი ახ. სპარსულში *-gān*-ის სახით. ჰორნი მოაქვს ისეთი მაგალითები, რომლებიც დადასტურებულია პარალელური ფორმებით:

რიცხავს, რომ პოემის პართულ ორიგინალში იყო ორი აღმზრ-
დელი⁷⁶.

რამდენადმე განსხვავებულია ეს ადგილი პოემის ახალ გამო-
ცემაში:

(44)

به دایه بود رامین هم به خوزان
همیدون دایگان بر جانش ارزان

„ძიძასთან იყო ხუზისტანშივე რამინიც.
ასევე ძიძა დაჰყანალებდა მას“.

მიემართოთ ქართულ „ვისრამიანს“. ვისის შესახებ ნათქვამია:
„გარდაიხადეს ძეობა და დაარქუეს მას მნათობსა სახელი ვისი და
მაშინვე მიაბარეს კაი გუარიაზს გამდელსა გასაზრდელად“⁷⁷. ქარ-
თულ ტექსტში ვკითხულობთ: „ესუა მოაბად ხელმწიფესა ძმა, სა-
ხელად რამინ, ვისისავე ჟამთა შიგან დაბადებული. უყუარდა მოა-
ბად მეფესა შვილად და წაღმართად ჰხედვიდა. და საზრდელად ხუ-
ზისტანსავე გამოგზავნა პაერისა და ქუეყანისა სიკეთისათვის. ვისი
და იგი ერთსა ქუეყანასა შიგან იზრდებოდეს, ვითა ერთსა შიგან
ორნი ყუავილნი — აღრაგუნი და ნასრანი“. ქართული ტექსტის
ხუზისტანსავე გადმოსცემს სპარსული *به دایه بود رامین*. და ამრიგად,
ქართული „ვისრამიანი“-დან არ ჩანს, რომ ვისი და რამინი ერთ აღ-
მზრდელთან ყოფილიყვნენ, ერთ ქვეყანაში კი — ხუზისტანში (ბა-
ლი — ხუზისტანი, ორი ყვავილი — ვისი და რამინი).

რა ასაკისა იყო ხუზისტანს გამოგზავნილი რამინი, ეს არაა ნაჩ-
ვენები. სპარსული პოემისგან განსხვავებით, ქართულ ტექსტში და-
ხასიათებულია აღზრდადსრულებული რამინი: „სახე უმსგავსოდ
ტურფა ჰქონდა, თუალ-წარბ შავი, თმანი — მდიდარნი და გრუზ-
ნი, შავნი წუერნი — მერცხლის ბოლო; ტანად საზომიერი..., ძალად
და გულად ვითა ლომი, სიფიცხედ ვეფხისაგანცა უფიცხესი; ცხე-
ნოსანი, მონადირე, მონაეარდე, მოჭადრაკე, მხიარული, საწადისი,
ძალისა ხმისა ყუელასი უბროდ მცოდნელი იყო; მშუილდსა მის-
სა ვერვიენ მოჰხილვიდა, შუბთა და ასპარეზთა მისებრ ვერავინ იმ-
დერდის, ესრე რომელი ჭრუეტასა მისსა შეეჭიან... არცა ვინ მათ

azatan < azat და azatakan, მაშასადამე, -ak-an ორი სუფიქსია. მეორე მხრივ, აბსტ-
რაქტულ სახელში dayakanakih სუფიქსი ih ერთვის dayakan-ს, რაც შესაძლებ-
ლობას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ dayak-ის პარალელურად მხოლ. რიცხვის
მნიშვნელობით გამოყენებული იყო dayakan.

⁷⁶ W i d e n g r e n, Der Feudalismus..., გვ. 80.

⁷⁷ ვ ი ს რ ა მ ი ა ნ ი, აღ. გვახარიასა და მ. თოდუას გამოცემა, თბ., 1962, გვ. 37.

უამთა შიგა მისი შემბმელი კაცი იპოვებოდა⁷⁸. ამრიგად, ხუზის-ტანში აღზრდის შედეგად რამინში შეიძინა საშუალო ირანული ეპოქისათვის დამახასიათებელი რაინდულ ჩვევათა მთელი კომპლექსი, რომელიც იყო შედეგი მკაცრი, თითქმის სამხედრო აღზრდისა და წვრთნისა. ბუნებრივია, ამას ვერ შესძლებდა ვისის ძიძა.

ქართული თხზულები ეს ფრაგმენტი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა. ჩვენი აზრით, იგი არაა ქართველი ავტორის საკუთარი შემოქმედების შედეგი. თუ შევადარებთ სასანელ რაინდებს, ვთქვათ, იმავე არდშირ I-ს ზრდადასრულებულ რამინს, დავინახავთ ბევრ საერთოს. ორივე ჩინებული მხედარია, მშვილდ-ისრის მტყორცნელი, მონადირე, ქადრაკში დაოსტატებული. არდშირის დაკვრამ და სიმღერამ მოაჯადოვა არდავან მეფის სატრფო და ჩამოაშორა მას. ასევე რამინიც: მისებრ მომღერალი არ მოიძებნებოდა. უსათუოდ ქართველ მთარგმნელს ხელთ მყოფ დედანში იყო ეს ცნობები რამინის შესახებ, რომლებიც ორგანულად უკავშირდებოდნენ სასანურ ირანში უფლისწულთა და დიდგვაროვანთა შვილების აღზრდის სისტემას. უდავოდ, ეს ფაქტი ქართული ტექსტის სიძველესა და მნიშვნელობაზე მეტყველებს.

თანახმად „ვისრამინისა“, შაჰი მოაბადი რამინის წამოსაყვანად აგზავნის ხუზისტანს საპატიო დიდებულებს, განსხვავებით ქაუს მეფისაგან; სიავეში თვითონ იჩენს ინიციატივას მამის კარზე დაბრუნებისა და მიემგზავრება იქ აღმზრდელის თანხლებით.

ორივე ტექსტში გვხვდება ტერმინები აღზრდის, აღმზრდელის აღმნიშვნელი. „შაჰ-ნამესა“ და „ვეის ო რამინში“ აღზრდისათვის გამოყენებულია پرورد , پروردن

نبیره فریدون شبان پرورد

„ფერიდუნის შვილიშვილს მწყემსი ზრდის“

(„შაჰ-ნამე“, გვ. 467).

جنین پرورد اورا سایگانش

(„ვეის ო რამინ“, გვ. 44).

ეგვევ ტერმინი parvartan, აღზრდის მნიშვნელობით, როგორც ვნახეთ ზემოთ, გამოყენებული იყო საშუალო სპარსულ ხანაში.

აღმზრდელისათვის გვხვდება რამდენიმე ტერმინი, ამათგან ფართოდაა წარმოდგენილი საშ. სპ. dayak > dāya, dāygān, ორივე

⁷⁸ იქვე, გვ. 38.

სქესის აღმზრდელისთვის. „შაჰ-ნამეში“ აქა როსტომია „ვეის
ო რამინში“ აქა ვისის ძიძაა, რომელიც მოგვაგონებს შუა საუკუ-
ნეებში ცნობილ ტიპს გამზრდელისა: ქალის სასიყვარულო თავგა-
დასავეალში მონაწილე, მისი მესაიდუმლე, საცმარისია გავიხსენოთ
აღმზრდელი ქალი „რომეო და ჯულიეტადან“. ძიძის სახის ამგვარი
ევოლუცია შენიშნა გ. ვიდენგრენმა⁷⁹.

აღმზრდელის მნიშვნელობის გამოსახატავად „შაჰ-ნამეში“ აქა-ს
გარდა გამოყენებულია რამდენიმე ტერმინი.

აღმზრდელის გამომხატველია nomina agentis -gār სუფიქსით
წარმოებული parvardgār:

(595) پروردگار از پدر برتر است
„აღმზრდელი მამაზე უფრო მეტია“.

ზოგჯერ აღმზრდელის მნიშვნელობით იხმარება آموزگار ām ūz-
gār „მასწავლებელი დამრიგებელი, აღმზრდელი“ < ām ūz აწ. ფუძე
ām ūxtan-ისა, საშ. სპ. āir ōxtan, ām ōč-„სწავლება, დარიგება“,
ām ōxtār „მასწავლებელი“ (Nyberg, Glossar, 9):

(594) چنین تا بر آمد بر این روزگار
یامد بفرمان آموزگار

„როცა განვლო დრომ, მოვიდა აღმზრდელის ბრძანებით“.

ტერმინით ām ūz agār-ით აქ აღნიშნულია მწყემსი-აღმზრდელი,
რომელთანაც მთაში იყო ქაიხოსროვი.

(621) که آموزگار بزرگان تویی

„რადგანაც შენ ხარ ღიდებულების აღმზრდელი“.

აღმზრდელის მნიშვნელობის შემცველია دارنده dāranda-anda
სუფიქსის მეშვეობით წარმოებული სიტყვა dāštan-ის⁸⁰ აწ. ფუძი-
საგან dār.

(595) شنیدم ز دارنده این نیز دوش
که شد آن پرچهره بپیرای و هوش

გუშან შევიტყვე მისი აღმზრდელისაგან, რომ ეს მშვენიერი (ყმაწვილი) უგნუ-
რია“.

⁷⁹ G. Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 81.

⁸⁰ შდრ. საშ. სპ.-პართული წარწერა, სადაც აღზრდის მნიშვნელობითაა ნახმა-
რი იგივე ზმნა dāštan, იხ. ზემ. გვ. 12.

გვხვდება მრავლობითი რიცხვის ფორმით **دارندگان** (გვ. 467).
پروردگار ზმნის ნამყოს მიმღეობა **پرورد** პასიურ მნიშვნელობას გად-
მოსცემს—„აღზრდილი“:

(577) **جهانا ندانم چرا پروری**
جو پرورده خویشرا بشکری

„საწუთროვ, არ ვიცი, რისთვის ზრდი,
საკუთარი აღზრდილი რომ მოსპო?“

გვხვდება მრავლობითი რიცხვის ფორმით: **پروردگان**

(611) **جهانا چه خواهی ز پروردگار**
چه پروردگان داغ دل بردگان

„საწუთროვ, რა გინდა შენი აღზრდილებისაგან,
შენი აღზრდილი გულდადაგულნი რატომ არიან?“

ზემოთ განხილული იყო აღაზრდელის აღმნიშვნელი ტერმინე-
ბი ასაკის მიხედვით, გამოყენებული საშუალო ირანულ ეპოქაში.
ზოგი მათგანი გადმოსულია ახალ სპარსულშიც. „შაჰ-ნამეში“ ხში-
რად გვხვდება **کودا** *kūdak* < საშ. სპ. *kōtak*. ზაბულესტანში წა-
საყვანი ბავშვის, სიძულის შესახებ ნახმარია **شیرکش** *šīrkaš* 'ლომი-
სებრი ყმაწვილი'; ჩვენი ვარაუდით, ამ ამბებში დროს სიძულში იყო
დაახლოებით 7 წლის, „შაჰ-ნამეში“ **کودا** ს-ა არა აქვს გარკვეული,
ზუსტად განსაზღვრული მნიშვნელობა, შემოფარგლული ასაკობრი-
ვი ჩარჩოთი: **کودا** ზოგადად ბავშვს აღნიშნავს:

(591) **گران شد ز کودا فرنگیس ماه**
„ღირსულდა ბავშვზე ფერენგის—მთვარე“.

გვხვდება სიტყვათშეერთება **کودا خرد** (*kūdaki xerd*), შდრ.
ქართ. „ყრმა წურილი“ („მცირე ყრმა“). კონტექსტის მიხედვით,
ფირანი ყოველწინაირად ცდილობს ზოსროვისადმი მტრულად განწყ-
ობილ მეფეს, აფრასიაბს შეუქმნას შთაბეჭდილება, რომ ზოსროვი
პატარაა და არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენს:

(620) **من این کودا خرد با قرهی**
بیاورم اکنون چه فرمان دهی

„მეფეო, მოვიყვანე ეს პატარა ბავშვი, რას მიბრძანებ ახლა!“

ტერმინები kūdāk, და jevān (ქევან) იხმარება ერთსა და იმავე კონტექსტში განურჩევლად: jevān جوان-ს უწოდებენ 10 წლის ბიჭს, ხოსროვს:

هم آنکه بر آمد بر او جوان
(594) آنکه کرد بالای او پهلوان

„იმ წამსვე მოვიდა მასთან ჯრმა, დახედა მას თალავანმა“

აღმზრდელის გასამრჯელოს საკითხი იმ ხალხებთან, რომლებშიც მიღებული იყო აღზრდის ანალოგიური სისტემა, სხვადასხვაგვარად წყდებოდა. „შაჰ-ნამეს“ მიხედვით, აღმზრდელმა როსტომმა ზეფეს ჩააბარა გამოწყობილი, ძვირფასად მორთული, მდიდარი ძღვენით დატვირთული აღზრდილი. ესეც კარგად ცნობილი ფაქტია, აღმზრდელის მოვალეობა აღზრდილის წინაშე. მაგრამ რა მიიღო სანაცვლოდ — ტექსტიდან ეს არ ჩანს.

„ვისრამიანის“ მიხედვით:

„ეგზომნი საქონელი და ოქრო გაუგზავნა ძიძასაცა, რომელ აქლემნი და ჯორნი საქურქლესა ქუეშე დაშურეს“⁸¹.

კავკასიაში გავრცელებული იყო აღზრდის სისტემა, ცნობილი atalik ინსტიტუტის სახელით (atalik — ბავშვის აღმზრდელი). რაში მდგომარეობს იგი? ამ საკითხს შეეხო კავკასიის ეთნოგრაფიის მკვლევარი ფ. ლეონტოვიჩი⁸² გასული საუკუნის 80-იან წლებში; იგი აღნიშნავდა, რომ კავკასიის მთიელთა შორის, ძირითადად თავადაზნაურთა წრეში, ძველთაგანვე შემოღებული იყო წესი ბავშვის ჩაბარებისა ატალიკისათვის, რომლის ხელმძღვანელობით აღზრდილი ეუფლებოდა მთიელი მხედრის ყველა თვისებას. უმეტესად აღმზრდელი იყო ბავშვის მამაზე დამოკიდებული.

აღზრდილნი მთელი სიცოცხლის მანძილზე განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდნენ ატალიკის მიმართ და უთმობდნენ მას ნადა-

⁸¹ „ვისრამიანი“, გვ. 39. სპარსულ ტექსტში არაფერია ნათქვამი ვისის გამზრდელის გასამრჯელოს შესახებ.

⁸² იხ. Ф. И. Л е о н т о в и ч, Адамы кавказских горцев. Материалы по обычному праву Северного и Восточного Кавказа, I, Одесса, 1882. გვ. 363 — 364. II, Одесса, 1883, გვ. 252—253.

ელის საუკეთესო ნაწილს. მკიდრო ურთიერთობა აკავშირებდა, აგრეთვე, აღზრდილსა და გამზრდელის ვაჟიშვილებს, რომელთაც ეწოდებოდა emceg (ე. ი. „ძუძუსთავი“). მათ შორის არსებული ნათესაობა იყო უფრო ძლიერი, ვიდრე სისხლით ნათესაობა.

აღზრდის პერიოდში მამა არ ნახულობდა თავის ვაჟს. აღზრდა სრულდებოდა 15 წლისთვის. ამ დროს ატალიკი უბრუნებდა მშობლებს ვაჟს და იღებდა აღზრდათვის გასამრჯელოს.

ფ. ლეონტოვიჩი აღნიშნავს, რომ აღზრდის ეს წესი, ჩანს, ცნობილი იყო სლავური სამყაროსთვის. კერძოდ, ძველი რუსული საზოგადოებისათვის⁸³.

ამ ინსტიტუტს შეეხო ცნობილი მკვლევარი მ. კოვალევსკი. მან სცადა აღმოეჩინა სხვის ოჯახში აღზრდის ფესვები. მკვლევარი atalik ინსტიტუტს აკავშირებს მატრიაქატთან (с материнским правом)⁸⁴. ჩერკეზების ზეგალითზე იგი წერდა: «Дети потому поступают у черкесов на воспитание к постороннему лицу, желающему вступить по отношению к ним в роль аталыка, что принадлежность их к тому или другому отцу являлась спорной, очевидно, не по иной причине как по той, что все члены одного братства могли быть мужьями их матери. Только открытое признание их тем или другим мужчиной обращало их в его детей. Для этого недостаточно было одного рождения в той или другой семье, требовалось еще усыновление; усыновление, принимавшее вышеописанную форму передачи аталыком взрослого сына в руки мужа его матери»⁸⁵.

მ. კოვალევსკის აზრით, გაძიწევბას, ძუძუმტეობას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა გვაროვნულ საზოგადოებაში, როდესაც გაუთავებელი მტრობა, შემოსევები, სისხლის აღების ადათები და სხვ. ემუქრებოდა ნებისმიერ გვარს. შესაძლებელი თავდასხმის ასაცილებლად ძუძუმტეობა ფართოდ იყო გამოყენებული⁸⁶.

თავისი განვითარების მანძილზე ამ ინსტიტუტმა განიცადა რიგი ცვლილებებისა. თავდაპირველად ბავშვების გაცემა აღსაზრდელად დამახასიათებელი იყო ყველა წოდებისათვის. აღმზრდელს და აღსაზრდელს მამასაც ერთი საზოგადოებრივი მდგომარეობა

⁸³ Ф. И. Леонтович, *დასახ. ნაშრ.*, I, გვ. 363. სქოლიოში.

⁸⁴ М. Ковалевский, *Закон и обычай на Кавказе*, т. I, М., 1890.

33-22.

⁸⁵ იქვე, გვ. 17.

⁸⁶ იქვე, ტ. II, გვ. 7.

ჰქონდათ, უცხო ოჯახში იგზავნებოდნენ გოგოებიც, ყველაფერი ეს დამახასიათებელია გვაროვნული წყობილებისათვის⁸⁷.

ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ამ მოვლენის საწყისები მოიძებნება საზოგადოების განვითარების იმ სტადიაზე, როდესაც მატრიარქატი შეიცვალა პატრიარქატით. მკვლევარი წერს:

«В этом институте мы видим, надо думать достаточно обоснованным образом, — весьма своеобразно и специфически превращенный, принявший пережиточные, в значительной мере неузнаваемые, целиком обусловленные феодальными отношениями, формы, старого порядка, перехода детей в материнский род. Вместе с тем, аталычество сохраняет во многом пережиточные черты родовых отношений»⁸⁸.

ფეოდალიზმმა კვალი დააჩნია ამ ინსტიტუტს. იგი შეინარჩუნა მხოლოდ გაბატონებულმა კლასმა, თავადაზნაურობამ. აღსაზრდელის მამა ყოველთვის სოციალურად უფრო მაღლა დგას, ვიდრე აღმზრდელი, აღზრდის ეს წესი ვრცელდება მხოლოდ ვაჟებზე. ამრიგად, ერთი ნხრიც, პატრონობა და დაცვა, ხოლო მეორე მხრივ, ძლიერი მფარველის მოპოვება — ტიპური ფეოდალური თვისებებია; მაგრამ, მ. კოსვენის აზრით, ამ ინსტიტუტმა, იმ სახით როგორც იგი წარმოდგენილია კავკასიაში, შეინახა გვაროვნული წყობილებისათვის დამახასიათებელი თვისებებიც, რაც შემდგომში გამოიხატება: ბავშვის გადაცემისას აღსაზრდელად არასდროს არ ჩანს დედის პროტესტი, რაც თითქოს ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო. ისტორიულად ეს სავსებით გამართლებულია, რადგანაც ბავშვი აღსაზრდელად გადადიოდა დედის გვარში. იმაში, რომ ბავშვს სახელს ურჩევნ აღმზრდელები და არა მშობლები, მ. კოსვენი ხედავს დედის უფლებრივ წესს, რომლის მიხედვით ბავშვს სახელს არქმევს დედის ნათესაობა. და ბოლოს, ყურადღებას იქცევს ის, რომ ყველგან ჩანს აღმზრდელი მამაკაცი — atalik და არა აღმზრდელი ქალი. ეს არაა შემთხვევითი, რადგანაც მთავარია არა აღზრდა, არამედ დედის გვარისადმი განკუთვნილება და პირველ აღვილზეა არა ძიძა-ქალი, არამედ არქაულად ბიძა, დედის გვარის მოთავე, მატრიარქატიდან პატრიარქატში გადასვლის ხანაში⁸⁹.

ბუნებრივია, რომ დროთა განმავლობაში ამ ინსტიტუტმა მიიღო მკვეთრად გამოხატული კლასობრივი ხასიათი. აღსაზრდელად

⁸⁷ М. Косвен, Аталычество, «Советская Этнография», 1935, т. 2, 51—59.

⁸⁸ იქვე, გვ. 55.

⁸⁹ М. Косвен, დასახ. ნაშრ., გვ. 59.

იგზავნებოდნენ მხოლოდ თავადაზნაურთა შვილები. მაღალი წოდება აღსაზრდელად აძლევდა თავის შვილებს უფრო დაბლა მდგომს. დამოწმებულია ფაქტები ძიძაობის დაჩემებისა. საინტერესო მასალა გვხვდება ფ. ლეონტოვიჩის წიგნში. რაც უფრო გავლენიანია თავადი ან აზნაური, მით უფრო მეტი მსურველია მისი ვაჟის აღზრდისა. ზოგჯერ მსურველთა შორის იწყებოდა ჩხუბი და დავა და თავადი იძულებული იყო დაეშვა, რომ მისი ვაჟი აღზრდილიყო ჯერ ერთთან, შემდეგ — მეორესთან. ჩერქეზი თავადის ვაჟს, ვინმე ასლან-ბეგს ჰყავდა სამი აღმზრდელი. პირველად იგი იზრდებოდა მამის მეგობრის სახლში, შემდეგ ნებაყოფლობითი შეთანხმებით — სხვასთან, რომელსაც მოსტაცა ბავშვი ვინმე აზნაურმა ჰაჯი ბერზეკმა. ამის გამო დაიწყო სასტიკი მტრობა ორ აღმზრდელს შორის. ბოლოს უხუცესთა საბჭომ გააჩნია მათი საქმე და მიიღო გადაწყვეტილება: ასლან ბეი უნდა დაბრუნებულიყო წინა აღმზრდელთან, შემდეგ კი გადასულიყო ჰაჯი ბერზეკთან და მასთან დაესრულებინა აღზრდა⁹⁰.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია ბავშვის მოტაცების სხვა შემთხვევებიც, ე. ი. გაძიძავება იღებდა ძალისმიერ ფორმას⁹¹.

ზოგიერთ მთიელ ხალხთან ბავშვის მიცემა აღსაზრდელად წარმოადგენდა პატივის გამოცხადების აქტს აღმზრდელისათვის. ჯერ კიდევ ბავშვის გაჩენადღე შეარჩევდნენ ოჯახს და აცნობებდნენ ამის შესახებ მომავალ აღმზრდელს, რომ მას ხვდა პატივი მათი ბავშვის აღზრდისა.

მ. კოსვენის დაკვირვებით, სვანებთან ეს მოვლენა წარმოადგენდა მოვალეობას: „здесь крестьяне, помним барщины и натуральных налогов, несли ряд других повинностей, в том числе — воспитывать детей своих господ“, წერს მკვლევარი⁹².

აღმზრდელთან ყოფნის პერიოდში მშობლები არ ნაბუღობდნენ თავიანთ შვილს, არ კითხულობდნენ მის ანბანს და არ იჩენდნენ მასზე ზრუნვას.

რაც შეეხება აღსაზრდელად მიცემული ბავშვის ასაკს, სხვადასხვა მკვლევართა მიერ შეგროვილი მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ უმეტესად ავზავნიდნენ ახლად შობილს. კლაპროტის მონაცემებით, ამაში აისახა წოდებრივი სხვაობა: თავადის ვაჟს აღსაზრდე-

⁹⁰ Ф. И. Леонтович, Адамы кавказских горцев. I, гл. 164.

⁹¹ იხ. Косвенის დასახ. ნაშრ., გვ. 42 და იქ მითითებული ლიტ-რა.

⁹² იქვე, გვ. 43.

ლად აღლევდნენ მესამე დღეს დაბადებიდან, აზნაურისა — 3—4 წლის ასაკში⁹³.

ხანგრძლივობა აღზრდისა, ვ. ლეონტოვიჩის მიხედვით, სრულდებოდა 15 წლისთვის⁹⁴. მ. კოსვენს მითითებული აქვს სხვა საზღვარიც 12 — 13 წელი, ან 17 — 18, ზოგჯერ, ზოგადად — ცოლის შერთვამდე⁹⁵.

აღზრდას ჰქონდა საფუძვლიანი, მრავალმხრივი და საკმაოდ მკაცრი ხასიათი⁹⁶.

აღზრდის ვადის დასრულების შემდეგ, აღმზრდელს ევალებოდა შეემოსა აღზრდილი, შეეიარაღებინა, მიეცა ცხენი, ზოგჯერ მსახურიც და მიეყვანა მამასთან. თავის მხრივ, აღმზრდელი იღებდა აღზრდილის მშობლებისაგან დიდ გასამრჯელოსა და უხვ საჩუქარს. ყაბარდოელებთან აღმზრდელს ეძლეოდა მიწის ნაკვეთი, ზოგჯერ სამემკვიდრეოდ. ჩერქეზებთან, ჩვეულებრივ, აღმზრდელს ეძლეოდა გლეხთა რამდენიმე ოჯახი.

როგორც აღვნიშნეთ ზემოთ, აღმზრდელსა და აღზრდილს შორის მყარდებოდა მჭიდრო ნათესაური ურთიერთობა, რომელიც იყო გაცილებით უფრო ღრმა, ვიდრე თავისთავად აღზრდის ფაქტი და არ წყდებოდა აღზრდის დასრულების შემდეგ. ზოგჯერ ამ გზით უნათესავდებოდნენ ერთმანეთს მთელი ოჯახები და გვარები.

კავკასიურ ენებსა და ოსურშიც გვაქვს ამ ინსტიტუტთან დაკავშირებული გარკვეული ტერმინები.

atalık „აღმზრდელი“ <თურქ. ata+სუფ. lık. მ. კოსვენი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ata-ს შინაარსის გამოვლენას, შესაძლებელი იყო, რომ ამ ტერმინში ჩაქსოვილი ყოფილიყო „დედის ხაზიც“, ე. ი. ნათესაობა დედის მხრიდან, რაც მეტ დასაბუთებებს შესძენდა მკვლევართა ვარაუდს — ამ ინსტიტუტის დაკავშირებისა მატრიარქალურ საზოგადოებასთან.

უკანასკნელმა გამოკვლევებმა დააზუსტეს ეს საკითხი. ata-ს აქვს შემდეგი მნიშვნელობები:

1. მამა.

2. ბაბუა დედის მხრიდან, წინაპარი, პატრიარქი, ბერი, უხუცესი.

⁹³ М. Косвен, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.

⁹⁴ Ф. И. Леонтович, დასახ. ნაშრ., გვ. 253.

⁹⁵ М. Косвен, დასახ. ნაშრ., გვ. 43.

⁹⁶ Ф. И. Леонтович, დასახ. ნაშრ., I, გვ. 164.

3. მიმართვა მოხუცი მამაკაცისადმი, პატივისცემის აღმნიშვნელი. მიმართვა ქალებში ასაკით უფროსი ქალისადმი.
4. ბიძა.
5. უფროსი ძმა; უფროსი და (თურქ. ისტ.).
6. მამრი⁹⁷.

ata-ს მნიშვნელობათა გაანალიზების შედეგად ე. სევორტიანს გამოაქვს დასკვნა:

„ata-ს მნიშვნელობები ცხადყოფს, რომ მათგან უმთავრესი დაკავშირებულია პატრიარქალურ წყობასთან: უფროსი გვარში, ოჯახში, ე. ი. მამა, ბაბუა.“

ქალის ხაზი ata-ს მნიშვნელობათა შორის თითქმის არ ჩანს. მხოლოდ ცალკეულ თურქულ დიალექტში შეიძლება მოიძებნოს მნიშვნელობათა კომპლექსი, რომელთა შედგენილობა მოგვაგონებს ნათესაობის საკმაო ძველ ტერმინებს aba, ača: შდრ. ede უფროსი ძმა, ბაბუა, მამა, ბიძა, უფროსი და“.

ata-ს სემანტიკაში მამის ხაზს მოწმობს ის, რომ ისტორიულად ata „ბაბუა“ ნიშნავს ბაბუას მამის მხრიდან, საპირისპიროდ baba-სი „ბაბუა დედის მხრიდან“.

მოტანილი მსჯელობიდან მაინც ჩანს, რომ თურქულ არქაულ ლექსიკაში შემოგვრჩა ata-ს უძველესი მნიშვნელობა — ნათესაობა დედულეთის მხრივ.

როგორც ჩანს, ata თავდაპირველად ბავშვის ენის კუთვნილება იყო და შემდეგ განზოგადდა. იგი დამოწმებულია მრავალ ინდოევროპულ ენაში; შდრ. ლათ., გუთ. atta 'მამა,' ძვ. ზ. გერმ. attō 'მამა' 'წინაპარი', ალბანური at 'მამა'⁹⁸, ხეთ. atta — 'მამა'; გვხვდება სხვა სისტემის ენებშიც: ხურიტული attai, ელამური atta.

ტერნერს მოცემული აქვს წინარე ინდოევროპული ფორმები ამ ფუძისა: მაზრ. attā — 'მამა', მდელრ. attā — 'დედა, დედის და'⁹⁹. კანონზომიერი ფორმაა, რადგანაც სწორედ ā იყო მდელრ. ფორმების აღმნიშვნელი წ. ინდოევროპულში.

თურქულიდანვეა შემოსული ოსურში, ბალყარულსა, ყარაჩაულსა, ჩაჩნურსა და ინგუშურში emceg 'აღზრდილი', ჩერქეზულში ასე ეწოდებოდა აღმზრდელსაც; პირველადი მნიშვნელობით

⁹⁷ Э. В. Севортян, Этимологический словарь тюркских языков, М., 1974, გვ. 200—201.

⁹⁸ J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern—München, 1959, გვ. 71.

⁹⁹ დამოწმებულია ე. სევორტიანის მიხედვით. იქვე, გვ. 201.

‘ძეძუ, ძეძუსთავი’, შდრ. კუმან. āmcāk, ჩალათ. amjek, ალთ. em-
čex, ყაზან. ең.чәк, ანატ., აზერბ. ām'jak, ბალყ., ყაბ. en:ček ‘ქალის
მკერდი, ძეძუ, ძეძუსთავი’¹⁰⁰.

ყარაბაღულსა, ჩერქეზულსა და ოსურის ირონულ დიალექტში
აღზრდილს ეწოდება khan, qan თავდაპირველი მნიშვნელობით
‘სისხლი’¹⁰¹, ეს სიტყვაც თურქულიდანაა შემოსული. ვ. აბაევის
ვარაუდით, qan იდენტურია თურქ. qan ‘მეფე, ხანი’. შესაძლოა,
აღზრდილს ეწოდებოდა ხან-ი, რადგანაც იგი იყო განსაკუთრებუ-
ლი ზრუნვით, ყურადღებით და პატივით მოსილი. მხედველობაში
უნდა მივიღოთ ისიც, რომ, XVI-I საუკ. ცნობებით, ჩერქეზები აღ-
საზრდელად იყვანდნენ ყირიმელ ხანთა ვაჟებს „რათა ამით გამო-
ეხატათ თავისი მორჩილება“, ე. ი. ხან-ი და აღსაზრდელი შეიძლე-
ბოდა გამოხატული ყოფილიყო ერთი სიტყვით, ხოლო ოსურში იგი
შემოსულიყო მნიშვნელობით „აღსაზრდელი“¹⁰².

აღზრდის ინსტიტუტის მკვლევარს ვიდენგრენს შესწავლილი
აქვს ირანული და სომხური წყაროები. მისი დაკვირვებით, სომხებ-
მა აღზრდის ეს სისტემა გადმოიღეს ირანელებისაგან პართულ ეპო-
ქაში¹⁰³. (იხ. ზემოთ) მკვლევარმა მოიშველია რამდენიმე ცნობა „ქარ-
თლის ცხოვრებიდან“ (მ. ბროსეს თარგმანში) და ამის საფუძველზე
გამოიტანა უყოყმანო დასკვნა, რომ ქართველებთან დამკვიდრებუ-
ლი იყო გაძიძავების წესი და რომ იგი, შესაძლებელია, შემოსულია
ირანულიდან, კერძოდ, ქართველების მეზობელი ოსი ხალხისგან,
ან სომხეთის გზით და ამსახველია იმ ინტენსიური კულტურული
ურთიერთობისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ქართლის სამეფოსა
და ირანს შორის.

ჩვენ საქმის კეშმარიტი ვითარება სხვაგვარად გვესახება. ვიდ-
რე ამ კითხვაზე გადაჭრით პასუხს გავცემდეთ, საჭიროდ მოგვაჩნია
გადავხედოთ ქართულ წყაროებს.

ჯუანშერის თხზულებაში ნათქვამია:¹⁰⁴ „და ევედრებოდეს ყო-
ველნი ღმერთსა აღზრდისათვის ყრმისა ვახტანგისა. მოითხოვა მე-
ფისაგან საზრდოდ საურმაგ სპასპეტმან ვახტანგ, დიდითა ვედრები-
თა, ხოლო მიანიჭა მეფემან და მისცა ძე მისი ვახტანგ საურმაგ
სპასპეტსა საზრდოდ. რ ა მ ე თ ე წ ე ს ი ი ყ ო , რ ო მ ე ლ შ ე ი ლ ნ ი

¹⁰⁰ В. И. Агаев, Историко-этимологический словарь осетинского
языка, II, Л., 1973, гл. 262.

¹⁰¹ М. Косвен, დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

¹⁰² იქვე.

¹⁰³ Widengren, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.

¹⁰⁴ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, თბ., 1955.

მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა შინა აღი-
ზარდნიან“ (143, 15).

ქართულ წყაროებში მრავალი მოწმობა გვხვდება იმისა, რომ ჩვენში დამკვიდრებული იყო აღსაზრდელად ბავშვის სხვის ოჯახში გაგზავნის წესი. რაც შეეხება გაძიადების ასაკს, ქართული წყაროების ჩვენებით, აღსაზრდელად აძლევენ ახლად შობილს. ეს ნათლად ჩანს დამოწმებული ცნობიდან. გვხვდება ამის დამადასტურებელი სხვა მაგალითიც.

„ქართლის ცხოვრებაში“ ჩანს „ქალის ხაზიც“. წარჩინებულის ოჯახში აღსაზრდელად იგზავნება მეფის ასული: „...შუა საგდუხტ ასული სხუა, და უწოდა სახელი მას მირანდუხტ. და მოითხოვა იგი საზრდოდ სპასალარმან კასპისამან, და მისცა იგი მეფემან; და წაიყვანა იგი ქალაქად კასპისა, და იზრდებოდა მუნ“ (143, 20).

მეფის კარზე აღმზრდელი რომ განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა, ეს ჩანს შემდეგიდან: სპარსეთის მეფე ხოსრო მცირეწლოვან (შვიდი წლის) ქართლის მეფესთან ტოვებს მამამძეძედ მირვანოზს: „...დაუტევა მამამძეძედ და განმგებლად წარჩინებულნი ერთი, რომელსა ერქუა მირვანოზ... ხოლო უბრძანა მირვანოზს, რათა ჰპარსთა მათგანი რჩეული შვიდი ათასი მხედარი ყოვლადვე ქალაქსა შინა იპყრას მცველად ძისა მისისა... და უბრძანა მირიანს, ძესა თვისსა, და მამამძეძესა მისსა მირვანოზს, რათა ჰპოლიან ხაზართა, და წარვიდა მეფე სპარსეთად“ („ქართ. ცხ.“, 64, 20, 65, 5—10).

მოტანილი ცნობა განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის. მასში სავსებით ნათლად გამოხატულია აღმზრდელის, მამამძეძეს როლი ქვეყნის მმართველობაში, რომელიც, ფაქტურად, სპარსეთის მეფის პოლიტიკის განტარებელია ქართლში. ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ხოსრომ შვიდი წლის ყრმას დაუტოვა მამამძეძედ მირვანოზ, ე. ი. ბავშვის ჩაბარება აღმზრდელისთვის მოხდა შვიდი წლის ასაკში — ვითარება, დამახასიათებელი სასაზღვრო ირანისთვის. ამ შემთხვევაში ქართული წყაროს ცნობა ზუსტია და სანდო.

აღსაზრდელსა და აღმზრდელს შორის დამყარებული ურთიერთობა იყო სისხლით ნათესაურზე უფრო ძლიერი, ღრმა. გამზრდელი აშორებდა აღზრდილს ხიფათს: მეფე ფარნაჯომის მოკვლის შემდეგ, მისი ძე მირვან, ერთი წლის ბიჭი, აღმზრდელმა ჩხნა გასაქირიდან და მასთან ერთად თავი სპარსეთს შეაფარა: „ხოლო ძე ფარნაჯომისა მირვან, წლისა ერთისა ყრმა. წარიყვანა მამამძეძემან, და ივლტოდა სპარსეთს“ (30, 25).

აღზრდილის მოვალეობის, გამზრდელსა და მას შორის მჭიდრო და წმინდა ურთიერთობის დამადასტურებელია ერთი ცნობა იაკობ ცურტაველის თხზულებიდან. პიტიანშის ბრძანებით, მცველი არავის უშვებს დედოფალთან. იაკობ ხუცესი მოაგონებს მას: „უბადრუკო, არა მისი გაზრდილი ხარა? და თუცა მოგვლას შენ მისთვის, რაჲ არს?“¹⁰⁵.

მჭიდრო ურთიერთობა არსებობდა, აგრეთვე, აღზრდილსა და გამზრდელის ოჯახის წევრებს შორის. ფარსმან ქუელის ძუძუმტე სპასპეტი ფარნავაზ მეფესთან ერთად იბრძვის სპარსელების წინააღმდეგ: „და უკეთუ გამოჩნდის ბუმბერაზი სპარსთა შორის, რომელსაც ვერ ებრძოლიან ბუმბერაზნი ქართლისა და სომხეთისანი, მას ზედა განვიდის თუთ მეფე ფარსმან, ანუ სპასპეტი მისი ფარნავაზ, და ესრეთ აჯობიან და სძლიან“ (51, 20).

ასევე უაღრესად თბილი ურთიერთობის მანიშნებელია ვახტანგ მეფის გლოვა საურმაგ სპასპეტისა: „მაშინ ვახტანგ სავსე მწუხარებითა შეიქნა, და იგლოვდა გუამსა ზედა საურმაგისსა, ვითარცა ძმისა საყუარელისასა. რამეთუ თანაზრდილ იყო მისი ძმისწული მამამძუძისა მისისა, არტავაზის მამისა, ერთგული, მისანდობელი და ქუელი“ (189, 20).

ვახტანგისა და ბაყათარ ოსის ომში, მძიმე წუთებში, როდესაც ოსებმა „დაასხეს ისარი, ვითარცა წვიმა მძლავრი“, ვახტანგთან ერთად იბრძოდა მისი გამზრდელის ვაჟი: „და თანა ჰყვებოდეს მას ორნი მხედარნი: არტავაზ ძუძუმტე, ძე საურმაგ სპასპეტისა, და ბივრიტიან სეფეწული და ივინიცა იბრძოდეს მზნელ“ (156, 10).

თავის ძუძუმტეს აგზავნის ვარსკენ პიტიანში შუშანიკთან, მის დასაბრუნებლად¹⁰⁶.

ვახტანგ მეფის ამაღლაში, მასთან დაახლოებულ პირთა შორის ჩანს საურმაგის ძმა ვარაზ-მიძრ, რომელიც საპასუხისმგებლო დავალებით მეფემ გაგზავნა კეისრის ბანაკში: „და წარვიდა მის თანა მოციქულად ვარაზ-მიძრ, მამამძუძისა მისისა ძმა, და სამოელ მონაზონი“ (172, 5).

გამზრდელის ოჯახს, გვარსა და აღზრდილს შორის მჭიდრო ურთიერთობაზე მეტყველებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს სიტყვები:

¹⁰⁵ წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, თბ., 1946, გვ. 37—38.

¹⁰⁶ წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ, გვ. 41.

„ხ“ ესე აზომ წარვიდა: არან ქართლად მამისა თვისსა და წარმოიყვანა რვა სახლი და ათნი სახლნი მამამძეძეთანი“¹⁰⁷.

როგორც აღენიშნეთ ზემოთ, ქართულ წყაროებში ნათლად გამოკვეთილი „ქალის ხაზი“, ხშირად გვხვდება ქალი, ქალის აღმზრდელი — დედამძეძე, თავისი გაზრდილის ერთგული, მისი ქირ-ვარამის მოზიარე:

„და მეათოთხმეტესა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი: სახელით რიფსიმე რ^ალსამე მიზეზისათჳს: დედამძეძეთურთ“ („მოქ. ქართ.“, 711).

რიფსიმემ და მისმა დედამძეძემ ერთად მიიღეს ნათლობა: „მასვე შინა წელიწადსა ნათელ ილო რიფსიმე... მისთანა გაიანეცა დედამძეძემან მისმან“ („ქართლის ცხოვრება“, ლეონტი მროველი, 80, 15) და ორივე ეწამა ქრისტეს რჯულისთვის: „მაშინ იწამა იგი [რიფსიმე], დედამძეძე მისი გაიანე“.

ქართველ მეფეთა და წარჩინებულთა შვილების აღზრდაც იყო მრავალმხრივი, გულისხმობდა ფიზიკურსა და მეცნიერულ მომზადებას; ისრის ტყორცნა, ოროლის ხმარება, მონადირეობა მათი ცხოვრების დამახასიათებელი ნიშნები იყო, (იხ. „ქართ. ცხოვრება“ ლეონტი მროველი, 55—56, 21—5 და სხვ.). სათანადო ყურადღება ეთმობოდა ცოდნის შეძენასაც, ამიტომ მეფე იზრდებოდა ფილოსოფოსთან „მაშინ მეფემან, ვითარცა მოხუცებულმან და ბრძენმან და ვითარცა აღზრდილმან ფილოსოფოსთა თანა, იწყო ზრახვად“... (147, 5—10).

მეტად საინტერესო და მნიშვნელოვან მონაცემებს შეიცავს სწავლა-აღზრდის შესახებ გიორგი მცირეს მიერ დაწერილი გიორგი ჭთაწმინდელის ბიოგრაფია. ამ ძეგლმა მიიპყრო აკად. ნ. ბერძენიშვილის ყურადღება, რომელმაც ამ საკითხს უძღვნა სპეციალური წერილი¹⁰⁸.

გიორგი მცირეს თხზულებიდან ნათლად ჩანს, რომ სწავლა — აღზრდა სხვაგან, არა მშობლების სახლში, იწყებოდა შვიდი წლის ასაკში: „ვითარცა იქმნა იგი შუღის წლის... წარიყვანეს იგი სამცხეს მონასტერსა სადღელოსა... და მისცეს იგი ხელთა წინამძღუარსა მის

¹⁰⁷ Е. Т а к а й ш в и л и, Описание рукописей, т. II, вып. 1—4, Тип.-лнс, 1906—1912, გვ. 709.

¹⁰⁸ ნ. ბერძენიშვილი, მასალები XI საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ (გიორგი ათონელის ბიოგრაფიის მიხედვით). კრ. სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, I, ტფ. 1937.

მონასტრისასა... რომელმანცა შეიწყნარა იგი, ვითარცა შვილი თესი, და კეთილად აღზარდა“¹⁰⁹ (111, 10).

ანალოგიური ფაქტების გაანალიზების შედეგად ნ. ბერძენიშვილმა გამოიტანა მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნა: „შვიდი წელი, როგორც ჩანს, მიღებული ყოფილა საკმაო პასაჟად, რომ ბავშვი დედ-მამამ მოიცელოს და აღსაზრდელად გასცეს.

ჩანს, სწავლა-აღზრდა იწყებოდა შვიდი წლიდან“¹¹⁰ (შდრ. ზემოთ). ამ ძეგლის მიხედვით ირკვევა, რომ სწავლა-აღზრდა გარკვეულ საფეხურებს შეიცავს და რომ ეს არაა შემთხვევითი, არამედ ჩამოყალიბებული სისტემის სახეს ატარებს, ამას მოწმობს სპეციალური ტერმინების არსებობა ასაკობრივ ჯგუფთა აღსანიშნავად. მონასტერში გიორგიმ დაჰყო სამი წელი, სადაც ზომიერად მისი „აღზრდა კეთილად“, იგი „ისწავლიდა წერილთა საღმრთოთა“ (113, 5). ამგვარი სწავლა-აღზრდის შედეგად გიორგი ათი წლის ასაკში იყო „გონებითა ვითარცა მკცოანი“ (113, 10). აგრეთვე მშვიდი და თავდაპირილი ყრმა: „იხილეს გონიერებაჲ იგი და დაწყნარებულთაჲ სახისა მისისაჲ, უშფოთველი იგი და აღუძრველი ქცევაჲ მისი“... (115, 15).

ამრიგად, „ყრმა იზრდება, ჰაბუკი სწავლობს და კაცი განათლდება სრულად“. ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით, „აქ სწავლა-აღზრდის სამი საფეხური ათთქოს წარმოდგენილი: ყრმობის, როცა მთავარი ყურადღება აღზრდას (ბუნებრივს და ხელოვნურს: „კეთილად აღზრდას“) ექცევა, შემდეგ ჰაბუკობის ეტაპს, მთავარი ყურადღება სწავლას ექცევა, რაის შემდეგ და რაის შედეგად აღამიანი სრულად განათლდება“¹¹¹. (ხაზი ნ. ბერძენიშვილისა).

ათი წლის ასაკში გიორგიმ ზეპირად დაისწავლა „საგალობელნი იგი საწელიწოდნი და შეწყობილებანი იგი გალობათანი“ (116—117, 25—5). მიღებული ცოდნის სრულყოფისათვის გიორგი წაიყვანეს ხახულს და იქ ჩააბარეს აღსაზრდელად, სადაც მან დაჰყო სამი წელი. შემდეგ კი წაიყვანეს კონსტანტინოპოლში და „სასწავლოდ მისცეს ყრმაჲ იგი გიორგი ფილოსოფოსთა და რიტორთა“ (118, 5), იქ მან გაატარა თორმეტი წელი. ამრიგად, გიორგი მთაწმინდელმა მიიღო როგორც სასულიერო, ისე საერო განათლება

¹⁰⁹ გიორგი მცირე. ცხოვრებაჲ გიორგი მთაწმინდელისაჲ“. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II (XI—XV სს.), თბ., 1967,

¹¹⁰ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 9.

¹¹¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 10.

და, 18 წლის სწავლის შედეგად, 25 წლის გიორგიმ მიიღწია იმას, რასაც ეწოდებოდა სავსებით „განათლებული კაცი“.

ჩვენ სავსებით ვეთანხმებით აკად. ნ. ბერძენიშვილს, რომ ამ ძეგლში წარმოდგენილია X—XI საუკ. მიჯნაზე საქართველოში გავრცელებული შეხედულებები სწავლა-აღზრდაზე. ამიტომ როდესაც გიორგი მცირე ხაზგასმით ლაპარაკობს სწავლა-აღზრდის მნიშვნელობაზე, ეს, უთუოდ, მხოლოდ მისი შეხედულება კი არ არის, არამედ იმ ეპოქის ზოგადი დებულება, მოთხოვნილება. ნ. ბერძენიშვილის მართებული თქმით: „სწორი მოძღვრება და სწორი შეთვისება — ერთი იდეალური სასწავლო მთლიანობა იყო“¹¹².

ამავე ძეგლში გვხვდება ცნობა უფლისწულის აღზრდისა სამეფო კარისგან მოცილებით, ბაგრატ მეფემ უფლისწული გიორგი გიორგი მთაწმინდელს ჩააბარა აღსაზრდელად და სასწავლებლად (161, 20).

საყურადღებოა, რომ საქართველოშიც აღზრდას ჰქონდა კორპორაციული ხასიათი, აქაც გვხვდება სიმრავლე მოწაფეებისა, ერთი მოძღვრის ხელთ გაერთიანებული. გიორგიმ შეკრიბა „...ოთხმოცი სული, რომელთაგანთა წუთ არცა მარჯუენე უწყოდეს, და არცა მარცხენე, არამედ მოქენე იყვნეს სძესა დედისასა საზრდელად მათა პირველსა მას პასაკის გცევასა შინა, ხოლო სხუანი მეორესა მას პასაკსა შინა შესრულნი სიჩხოებისაგან მცირედ ოდენ დაკლებულნი და ყრმად სახელდებულნი, კუალად მწყობრნი; მესამენი მესამესა მას პასაკსა შინა სიკაბუკისასა მოზარდნი და თმათა მათ მამაკაცობისათა მომლოდენი, ხოლო მეოთხენი განწყობილნი ხუცესთა და მოხუცებულთა და ბერთანი... ესე ყოველნი ერთ მწყობრად და ერთ რიცხუად შეკრებილნი და რვაათეულად აღრიცხულნი და თავთ-სადგურსა წყალობისა მისისასა შევედრებულნი, ვითარცა ცხარნი მწყემსსა კეთილსა, ეგრეთ შეუდგეს წმიდსა მას“ (168, 5 — 10).

როგორც ჩანს, გიორგიმ ეს სიმრავლე დაჰყო ასაკით ტოლი ჯგუფების მიხედვით: „სწავლულებისა მიერ ურთიერთას მოჰასაყე იყვნეს“ (171, 20). იგი თვითონ ასწავლიდა მათ: „თუთ ასწავებნ და ჰმოძღურინ მწყობრთა და მწყობრთა“ (171, 15).

სწავლა-აღზრდასთან დაკავშირებით გამოიყოფა შემდეგი ტერმინები. მოძღუარი ნ. ბერძენიშვილის აზრით, „მოძღუარი მოწაფის მოღვაწეობის წარმმართველია და არა მისი საღმრთო წერილის მასწავლებელი. მოძღვარი უპირატესად წეს-სათნოების მაგა-

ლითია და არა მასწავლებელი, მწვრთნელია, აღმზრდელია და არა წიგნის (თუნდაც საეკლესიო) მასწავლებელი. მასწავლებელს ძველ ქართულად „მასწავლებელი“ ერქვა და არა მოძღვარი. მოძღვარი იყო ის, ვინც მიუძღოდა ვისმე, წარმართავდა საითყენმე¹¹³. ექვს გარეშეა, რომ მოძღვარის ამგვარი გაგება ასახავს რეალურ სინამდვილეს და პარალელს პოულობს როგორც ქრისტიანულ (пастыр), ისე მაზდენურ საზოგადოებაში (handarzpāt — იხ. ზემოთ).

მკვლევარი, ამ ძეგლზე დაყრდნობით, გამოჰყოფს გარკვეულ ასაკობრივ ჯგუფებს: ჩვილი, ყრმა, ჭაბუკი, სრული, განმწყსებული, მოხუცებული. აქედან სწავლა-აღზრდისათვის პირველი სამია¹¹⁴, უპირატესად კი, ჩვენი დაკვირვებით, ორი — ყრმა და ჭაბუკი.

ამ ნაწარმოებშიც ჩანს „ქალის ხაზი“. გიორგის და თეკლა შვიდი წლის ასაკში სასწავლებლად და აღსაზრდელად გაგზავნეს მონასტერში. იმ ეპოქაში ქალს მოეთხოვებოდა სილამაზე, „დაწყნარებული ქცევა“ და „განკრძალული სახე“, აქედან ეს ორი თვისება გარკვეული აღზრდის შედეგადაა შეძენილი, ნ. ბერძენიშვილის თქმით, „აქ ქალის აღზრდილობის იდეალია წარმოდგენილი, რაც თავისთავად გულისხმობს აღზრდის საქმის ცოდნა-მოხმარებას მშობელთა და აღმზრდელთა მიერ“¹¹⁵.

მომდევნო საუკუნეებშიც საქართველოში არსებობდა აღზრდის სისტემა, რომელიც გულისხმობდა ბავშვის აღზრდას არა მამის სახლში, არამედ აღმზრდელთან ფართო და მრავალმხრივი განათლების მიღებას, რაინდულ ჩვევათა შეძენას. ბუნებრივია, რომ ფეოდალურ ურთიერთობათა განმტკიცების შესაბამისად აღზრდის ინსტიტუტიც განიცდიდა გარკვეულ ცვლილებებს. ქართულ ლიტერატურაშიც სწავლა-აღზრდასთან დაკავშირებით მრავალი საინტერესო მასალა გვხვდება. პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ „ვეფხისტყაოსანი“. მთელ პოემაში ხშირად უღერს თემა აღზრდილისა და გამზრდელის, მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის აღზრდა ინდოეთის სამეფოში.

ტარიელი უყვება ავთანდილს თავგადასავალს. უშვილო მეფედედოფალმა შვილად მიიღეს თავისი ამირბარის ვაჟი — ტარიელი: „მეფემან და დედოფალმან მიიყვანეს შვილად მათად, საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად“. ასეთი აღზრდისათვის კი როგორც წესად იყო მიღებული:

¹¹³ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 13.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 22.

¹¹⁵ იქვე, გვ. 9.

„ბრძენთა მიმცეს სასწავლებლად ხელმწიფეთა ქცევა-ქმნათად,
მოვიწიფე, დავემსგავსე მზესა თვალად, ღომსა ნაკეთად“¹¹⁶ (319).

რა ასაკისა იყო ტარიელი, როცა იგი სასწავლებლად მისცეს?
სავარაუდოა, რომ ახლადშობილი, ყოველ შემთხვევაში, ხუთი წლი-
სათვის იგი უკვე ღომს ერევა:

„ხუთისა წლისა შევიქმენ მსგავსი ვარდისა შლილისა;
ჭირად არ მიჩნდის ღომისა მოკელა, მართ ვითა სირისა“. (320).

ტარიელის ზრდა დასრულდა იმ დროისთვის, როცა მას შეეძ-
ლო „შესვლა ომსა“:

„მამასავე ხელთა მიმცეს; რა შევიქმენ ამა ზომსა,
გბურთაობდრ, ვნადირობდი, ვით კატას ვხოციდი ღომსა“ (328).

სავარაუდებელია, რომ ამ პერიოდში ტარიელი იყო თოთხმეტი
წლისა; თხუთმეტი წლის ტარიელი მეფის კარზე თავის ნიჭს ავლენს
მხედრობასა და ნადირობაში:

„თხუთმეტისა წლისა ვიყავ, მეფე მზრდიდა ვითა შვილსა,...
...სროლასა და ასპარეზსა აქებდიან ჩემგან ქმნილსა“ (332).

და განაგრძობს:

„მოსრნის მხეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემგან სრეულმან,
მერმე ვიბურთი მოედანს მინდორით შეგოქცეულმან;
შევრდი, შეექმნი ნადიმი, ნიადაგ ლხინსა ჩვეულმან“... (333).

ტარიელი იყო დაახლოებით ექვსი წლის, როცა დაიბადა ნეს-
ტან-დარეჯანი:

„საშობელი გაიყარა, ზრდა დაგვიწყეს მე და ქალსა“ (325) —
ამბობს ტარიელი. შემდეგ ვიგებთ: „შვიდისა წლისა შეიქმნა ქალი
წყნარი და ცნობილი“ (327). აღსაზრდელად ქალი მისცეს ბრძენსა
და განსწავლულ მამიდას:

„დავარ იყო და მეფისა, ქვრივი, ქაჭეთს გათხოვილი“.

„მას სიბრძნისა სასწავლელად თვით მეფემან მისცა შვილი“
(330). ისინი იმყოფებოდნენ ამ მიზნისთვის აგებულ, ბალით გარ-
შემორტყმულ სასახლეში.

უთუოდ გამზრდელის დიდ უფლებებზე მეტყველებს ის ფაქტი,
რომ ნესტან-დარეჯანის საქმროს მოკვლის შემდეგ, განრისხებულმა
დავარმა სასტიკად სცემა მეფის ასულს:

¹¹⁶ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1937.

„ხელი მოკყო, წამოზიდნა, თმანი გრძელნი დაუფუშნა,
დაალება, დააღურჯა, მედგრად პირნი მოიქუშნა“... (579)

და „რა დავარ გაძღა ცემითა, მისითა დალურჯებითა“... ქაჯებს
გადააქარგვინა ქალი.

პოემის მანძილზე არაერთხელ გვხვდება გამოთქმა აღმზრდელ-
სა და გაზრდილს შორის მჭიდრო, ნათესაური ურთიერთობის თაო-
ბაზე, აღმზრდელის როლისა და მნიშვნელობის მაჩვენებელი:

„მოიხმო მისი გამზრდელი, ერთგული, ნაერთგულევი“ (52)

ტარიელს ხიფათსა და უბედურებას აშორებს, მამამისის გაზრ-
დილი:

„მე მამისა თქვენისაგან ვარ ცოტაი განაზარდი,
თქვეხი მესმა საღალატო, საცნობელად გამოვეარდი“. (433).

ასევე გამზრდელმა ასმათმა ჭეშმარიტად გმირული საქცი-
ელი ჩაიდინა, რომლის მამოძრავებელი ძალა იყო ერთგულება აღ-
ზრდილისადმი: „ეერ გაეწირავ ჩემგან ზრდილსა, არცა სხვაგან ვი-
არები“ (1651). ამბობს ეს სათნო ქალი. იგი სავსებით იმსახურებს
ტარიელის აღფრთოვანებას: „რაცა შენ ჰქმენ არ უქმნია არ გამზრ-
დელსა, არცა ზრდილსა“ (1643).

„ვეფხისტყაოსანში“ აღზრდასთან დაკავშირებით ერთ საინტე-
რესო მოვლენას ვაწყდებით: როგორც ცნობილია, ამის შესახებ ზე-
მოდთ გვქონდა საუბარი. ფეოდალურ ხანაში აღზრდის ინსტიტუტმა
მიიღო მკვეთრად გამოხატული ფეოდალური ხასიათი, ამის ერთ-
ერთი ნიშანი იყო ის, რომ აღმზრდელს ეკავა უფრო დაბალი სოცია-
ლური მდგომარეობა, ვიდრე აღსაზრდელის მამს. „ვეფხისტყაოსან-
ში“ გვაქვს მაგალითები, როდესაც აღმზრდელი სოციალური მდგო-
მარეობით უფრო მაღლა დგას, ვიდრე გაზრდილი, როსტევეან მეფე
ავთანდილის გამზრდელია:

„აჰა, გამზრდლო, მოგშორდი, წავე გულითა ხელითა!“ (807).

მიმართავეს ავთანდილი მეფე როსტევეანს. მეფეც, თავის მხრივ,
გაზრდილს უწოდებს ავთანდილს:

„მოსთქვამს, იტყვის: „ვა, გაზრდილო, ველარ გნახენ თვალნი რეტნი“, (821)

უსაზღვროა მეფის, ავთანდილის გამზრდელის, წუხილი, ავთან-
დილის წასვლით გამოწვეული:

„თუ თავი შენი შენ გახლავს, ღარიბად არ იხსენები.
მაგრა მე რა ვქნა, გაზრდილო, აწ სახლად მმართვეს სენები!“ (822)

როსტევეანს სწამს, რომ მამაცი ავთანდილი დააღწევს თავს გასაქირს, მას ის აღარღებს:

„მაგრა, თუ მოვედე, გაზრდილო, ვისგანღა დაეტირები“ (824).

ასევე ავთანდილი და შერმადინი:

„ყმაჲნ მუნ დაყო სამი დღე ამოსა სანადიროსა,
გაზრდილი მისი შერმადინ დაისვა საეზიროსა“

შერმადინი ავთანდილის თანშეზრდილია, ერთგული და მის-
თვის თავდადებული.

უთუოდ, აქ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე, რომელიც პატ-
რონყმური ურთიერთობის გამომხატველია და არაფერი აქვს საერ-
თო აღზრდის სისტემასთან არამამისეულ ოჯახში.

ქართულმა წყაროებმა მრავალი საინტერესო ტერმინი შემო-
გვინახეს ასაკობრივ დაყოფასთან დაკავშირებით; საბაჲ განმარტე-
ბით, ვიდრე ხუთ წლამდე ვაჟს ჩჩული ეწოდება, ხუთიდან — ათამ-
დე — უსუარი, ათიდან-თხუთმეტამდე — ნინველი, თხუთმეტიდან-
ოცამდე — ყრმა; ოციდან-ოცდაათამდე — ჭაბუკი, შემდგომად
სრული კაცი ორმოცდაათ წლამდე და ამის შემდეგ — მოხუცებუ-
ლი, შემდგომად ბერი. საბა გვაძლევს ღრმად მოხუცებული მამაკა-
ცის აღმნიშვნელ ტერმინს „მიზრწნილი“ და წვერ თეთროსანს ჭარ-
მალი და მხცოვანი ეწოდებისო¹¹⁷.

„მოქცევამ ქართლისაჲში“ გვაქვს დამოწმებული ახლადშობი-
ლის აღსანიშნავად ტერმინი ჩვილი:

„და დაგუაობლნა ჩ^წ ახლად შობილნი ჩჩკლნი“ (803)

მაგრამ ამავე ასაკის გამომხატველია ყრმაც: „და ეძიებდეს
ყრმასა ვისმე ახლად შობილსა“ (762).

ასეთსავე სურათს წარმოგვიდგენს „ცხოვრებამ გრიგოლ ხანძ-
თელისაჲ“: ჩჩული — ორი წლის ბიჭი, იმავე კონტექსტში მის შესა-
ხებ ნახმარია ტერმინი „ყრმა“ (ძვ. ქართ. ლიტერატურის ქრესტო-
გვ. 136).

¹¹⁷ ს უ ლ ხ ა ნ - ზ ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, სიტყვის კონა, თბ., 1949, გვ.
163.

„აღივსნეს სიხარულითა მშობელნი მისნი შობასა ყრმისა ამის ეახტანგისა“ („ქართლის ცხოვრება“, ჟუანშერი, 143, 5).

„და მუნ შვა ყრმა, და უწოდა სახელად ადერკი“ (32, 15).

„და ღარჩა ძე მისი წელიწადისა ერთისა ყრმა“ (54, 10).

„ხოლო დედასა ფარნავაზისსა წარეყვანა ფარნავაზ, სამისა წლისა ყრმა“ (20, 20).

„დათხარეს კნარცჳ ფრიად ღრმად და მოიყვანეს მშობელთა მათთა წმიდანი იგი ყრმანი... ხოლო იგინი იყვნეს რომელიმე ცხრისა წლისად და რომელიმე შვდისა წლისად“... (მარტვილობად ცხრათა ძმათა კოლაელთა“, ძვ. ქართ. ლიტ. ქრ., გვ. 73).

ზოგჯერ ყრმას ერთვის „მცირე“: „და კჳალად იყო ყრმა ვინმე მცირე“ (123, 20) (შდრ. საშ. სპ. kōtake xurd, ახ. სპ. اكو كاد).

„ხოლო ერთი ძე კოსარო მეფისა, მცირე ყრმა, შეივლტოდა საზღვართა საბერძნეთისათა“ (62, 5).

თოთხმეტი წლის ვაჟის შესახებ ნახმარია ყრმა:

„და წარმოავლინა ძე თვისი მურვანოს, ათოთხმეტისა წლისა, მძევლად... ვითარცა იხილა ყრმამან მან მურვანოს მეფე და დედოფალი“... (133, 15).

საბას სიტყვებით, ყრმა ეწოდება ვაჟებს თხუთმეტიდან ოც წლამდე, „ქართლის ცხოვრებაში“ ყრმად იხსენიება ვაჟი, თხუთმეტ წელზე უმცროსი:

„...და მოსრნა დედანი და ყრმანი უცებნი, თხუთმეტისა წლისა უმცროსნი“ (18, 15).

ამრიგად, ტერმინ ყრმის შესატყვისი ასაკოვანი ჩარჩოს მოხაზვა ძნელია: ასე ეწოდება ახალშობილს, ერთი, სამი წლის ვაჟს, თოთხმეტი, თხუთმეტი წლისასაც.

გარკვევით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ ყრმა უფრო ხშირად გამოხატავს ვაჟს, ნორჩს, მოუმწიფებელს, გამოუცდელს. ამის დამადასტურებელია შემდეგი ადგილები „ქართლის ცხოვრებიდან“: „ყოფილივართ ჩუენ მწუხარებასა შინა დიდსა, ამისთვის რამეთუ ყრმა იყავ, და არა ძალ-გედვა მხედრობა და წყობათა წინამძღურობა; და არცა შინა მეფობისა განგება“ (149, 10).

„...ხოლო ეხედავ სიბრძნესა შენსა: დაღაცა თუ ყრმა ხარ, არამედ ძალ-გიც განგება მეფობისა, ხოლო მხედრობისა და წყობათა წინაგანწყობის შენისა არა არს უამი“ (149, 10)¹¹⁸.

¹¹⁸ „მე გოლიათო და გმირთა გამოცდილთა მებრძოლი ვარ, არა ყმაწურილთა,

სხვაგან „აწ მეფე ჩუენი ყრმა არს, და არ გვივის ჩუენ წინამძღუარი“ (146, 10).

საბას განმარტებით, „ოცის წლითგან ოცდაათამდე“ ვაჟს ეწოდება ჭაბუკი¹¹⁹

ჭაბუკად იხსენიება ლეონტი მროველთან კაბადუკიელი ზაბილონ, რომელიც ჰრომის მეფის დავალებით ებრძვის და ამარცხებს მტერს: „და მოსცა უფალმან ძალი ზაბილონს, ჭაბუკსა მას კაბადუკელსა, უძლეველი, და წინააღმდეგობა მტერთა მიმართ უზომოთა“... (73, 5), ჭაბუკი ზაბილონი ნათლავს ურჯულოთ, მიემგზავრება იერუსალიმს და ემეგობრება პატრიარქს..., ე. ი. მისი მოღვაწეობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ესაა ზრდადსრულებული ახალგაზრდა კაცი, სწორედ „ოცის წლითგან ვიდრე ოცდაათამდე“.

ჭაბუკი ერთი ახდენს სასწაულს ეკლესიის აშენებისას:

„აჰა, ესერა, ზედა მოადგა ჭაბუკი ერთი ნეტარსა მას, ყოვლადნათლითა შემკობილი, ჭაბუკმა მან შეჰყო ხილი სუეტსა მას და აღმართა და წარიღო სიმაღლესა შინა“ (114, 5). ეგევე ცნობა, შემცველი „ჭაბუკისა“, გვხვდება „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში (გვ. 779).

საინტერესო ფორმა გვხვდება ლეონტი მროველთან „მამაკაცი ჭაბუკი“: „იყო ვინმე მამაკაცი ჭაბუკი, და ორნივე თუალნი დასგომოდეს“ (123, 10). უდავოდ, აქ ჭაბუკს აქვს სოციალური ნიშნელობა — „რაინდი“.

ჩვენ საცესებით ვეთანხმებით ვ. გაბაშვილს, რომ ჭაბუკს სოციალური ელფერი დაჰკრავს. გველევრის დაკვირვებით, „ყრმაც“ აშკარად სოციალური ტერმინია ბასილი ეზოსმოდვრის თხზულებაში და იმასვე აღნიშნავს, რასაც „ჩვენანმარდი“¹²⁰.

„ვეფხისტყაოსანში“ ჭაბუკს აქვს სოციალური დატვირთვა: „რაინდი“. იუსტ. აბულაძე პოემისთვის დართულ ლექსიკონში იძლევა ჭაბუკის შემდეგ განმარტებას: „მარჯვე ვაჟკაცი, კარგი ყმა“.

გარნა შენ ზედა, და დავიმდაბლო თავი ჩემი“ (153, 15) — ასე მიმართა ოსმა თარხანმა თექვსმეტი წლის ვახტანგს.

შდრ. ივ. ა ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში, კრ. ქართული ენისა და ისტორიის საკითხები, თბ., 1956, გვ. 130—155.

¹¹⁹ მაგრამ „ეესტათი მცხეთელის მარტვილობაში“ „და დლითა ყრმა იყო იგი, ვითარ ოცდაათ წლის“. ძვ. ქართ. ლიტ. ქრესტ., გვ. 41. ასევე გიორგი მცირესთან 25 წლის კაცს ეწოდება ყრმა.

¹²⁰ ვ ა ლ ე რ ი ა ნ გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, თბილისის სოციალური ისტორიიდან, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 167.

ქაბუკობა — „ვაჟეცობა, მოყმეობა“. მოყმე მიჩნეულია ქაბუკის სინონიმად, მოყმე: „ვაჟეცა, რაინდი, გმირი ქაბუკი, კარგი ყმა“¹²¹.

„ვეფხისტყაოსნის“ ზოგიერთი სტროფის მიხედვით სავსებით ნათელია, რომ „ქაბუკი“ სოციალური ტერმინია. გზაში ავთანდილი შეხვდა მეტად მძიმე მდგომარეობაში მყოფ ვაჭართ ქარავანს:

„შეიპირებდეს, კმუნვიდეს, ვერცა ღგეს, ვერცა ვლიდესა“... (1029).

ავთანდილმა შეიტყო ამის მიზეზი, თურმე ეგვიპტიდან მომავალ ქარავანს დაესხა მეკობრეთა რაზმი, შემდეგ „ყველაი წახდა“ და სასოწარკვეთილებას მიეცა, არ იციან როგორ მოიქცნენ. ავთანდილმა ნუგეში სცა მათ და უთხრა:

„მე მივინდობ სისხლთა თქვენთა, შემოვისხამ, დაცამწუთების, ვინცა გებრძვის, ხმალი ჩემი მბრძოლთა თქვენთა დააცუთების“ (1035)

ვაჭრები დამშვიდდნენ, აღივსნენ სიხარულითა და

თქვეს: „ყმა ვინმეა ქაბუკი, არა ჩვენებრეე რიდითა; აქვს თავისაგან იმედი, ვიყვნეთ გულითა მშვიდითა“.

ამ ნაწყვეტიდან აშკარად ჩანს, რომ ვაჭრებს, როგორც სოციალურ ფენას, უპირისპირდება რაინდი ავთანდილი, როგორც სხვა სოციალური ჯგუფის წევრი.

იგივე მნიშვნელობაა —ობა სუფიქსით წარმოებულ აბსტრაქტულ სახელში „ქაბუკობა; მეკობრეებზე გამარჯვების მოპოვების შემდეგ ავთანდილი სთხოვს ვაჭრებს მხოლოდ ერთ რამეს: არაფერი სთქვან მის შესახებ:

„ჟამამდეს ჩემსა ნუ იტყვით არ თქვენსა პატრონობასა; „თვით თავადია ჩვენი“, თქვით, ნუ მიხმობთ ქაბუკობასა“... (1058)

ამ შემთხვევაშიც დაპირისპირებაა ვაჭართ და ქაბუკთა წოდებებისა, რაც გამოიხატება, აგრეთვე ტანისამოსითაც:

„...სამოსისა ვაჭრულისა ცმა აქამდის დაეწესა; მას ღლე ყოვლი საკაბუკო შეიშოსა ტანსა მხნესა, მოიმატა დამშვენება, დაემსგავსა ლომი მზესა“ (1256)

„ვეფხისტყაოსანში“ ხშირად ყმა და მოყმე სინონიმურ წყვილს ქნის. ორივე ტერმინი გვხვდება ანტონიმურ წყვილში, სადაც ასაკობრივი დაპირისპირებაა გამოხატული: „დიდი და პატარა“, „стар и мал“, სპ. بر و پسر, საშ. სპ. apurnāyak u mahist (შდრ. ზემ. გვ. 18):

¹²¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1938, ლექსიკონი, გვ. 390. კარგი უმის იდენტურია საშ. სპ. დადასტურებული „ხოსრივი კავადანში“: čāpuki nēvak

„ვერ ნახეს შენი მნახავი ვერცა ყმა, ვერცა ბერი“ (289)
„ბოლოდ შეყარნეს მიწამან ერთგან მოყმე და მხცოვანი“ (800)
იგი მარტო გაპარულა, ყმა არ ახლავს, არც: ბერი“ (828)
„რაცა მითხრა, სიკვდილამდის არვის ვუთხრა სულიერსა,
არა ბერსა, არა ყმასა, მოყვარესა არცა მტერსა“ (1154)

ყმას აქვს, აგრეთვე, ნეიტრალური მნიშვნელობა ვაჟი, საპირის-
პიროდ ქალისა:

„არ დაარჩენს ცალიერსა არ ყმასა და არცა ქალსა“ (55)
„ერთი მიზის ასული ნაზარდი სათუთობითა,
ღმერთმან არ მოგცა ყმა-შვილი, ვარ საწუთროსა თმობითა“ (63).
„ღმერთმან არ მოგცა ყმა შვილი, გიზის ერთი ქალია“ (565).
„დასხდეს ორნივე ქალ-ყმაში პირითა ელვა-მკრთალითა“ (1439).
„აჰა, მიჰხედეს შესაფერნი ყმა ქალსა და ქალი ყმასა“ (1468).

მცირე ასაკის, ახალგაზრდას აღმნიშვნელია ყმაწვილი, ორივე
სქესისათვის:

მითხრეს თუ „ხარო ცმაწვილი, ბრძენი მითვალდებოდა გლახ ენით“... (424)
„ფატმან ხათუნ თვალად მარჯვე, არ ყმაწვილი, მაგრა მზმელი“ (223).

ყმასა და მოყმეს აქვს ნათლად გამოხატული სოციალური მნი-
შვნელობა. როდესაც შერმადინთან კონტექსტში ლაპარაკია ავთან-
დილზე, მის გამზრდელსა და პატრონზე, როგორც ყმაზე, აქ უდა-
ვოდ ყმა ვაჟს კი არ აღნიშნავს, არამედ „რაინდს, ჭაბუკს“:

„ესეა მონა შერმადინ, ზემოთცა სახელდებული;
თანაშეზრდილი. ერთგული და მისთვის თავდადებული,
მან არ იტოლა აჭამდის მის ყმისა ცეცხლი ღებულა,
აწ გაუცხადა სიტყვები მის მზისა იმედებული“ (150).

ყმისგან მო-ე პრეფიქს-სუფიქსით წარმოებული ფუძე მოყმე,
ძირითადად, ასრულებს სოციალური ტერმინის ფუნქციას: რაინდი,
ჭაბუკი:

„ნურადინ ფრიდონ მეფეა ამა ქვეყნისა ჩვენისა;
მოყმე მხნე, უხვი, ძლიერი, ფიცხლად მომხლტომი ცხენისა;
ენება არავის არ ძალუც მის მზისა ოდნავ მშვეენისა,
იგია ჩვენი პატრონი, მსგავსი ცით შუქთა მფენისა“ (971).

აქ დახასიათებულია მოყმე — რაინდი — ჭაბუკი, ატრიბუტე-
ბის სრული კომპლექსით, რომლებითაც აუცილებლად უნდა იყოს
დამშვენებული ის, ვისაც მიეკუთვნება ტერმინი მოყმე.

ამ მნიშვნელობით ყმა და მოყმე სინონიმებია შემდეგ კონ-
ტექსტში:

„მე ვარ ყმა როსტან მეფისა მოყმე არაბეთს ზრდილობით.
დიდი სპასპეტი, სახელად მიხობენ აეთანდილობით“ (992).

პოემაში არაერთგან გატარებულია აზრი, რომ მოყმეს ფიზიკურ მშვენიებასთან ერთად ახასიათებს მამაცობა და გმირობა:

„...იგი მიჯნური მნათობთა, სხვისა ვერვისგან სწრობილნი,
ორნივე გმირნი, მოყმენი, მამაცობისა ცნობილნი“ (1373).

მოყმე ზრდადასრულებული ვაჟია, რომლის თვისებები: ტანადობა, ახოვნება, სიმარადე, მოქნილობა, სიმარჯვე იარაღის ხმარება-სა და ომში, გულადობა, მამაცობა, დახელოვნება ომის წარმოებაში (გავიხსენოთ სამი მოყმის თათბირი ქაჯეთის ციხის აღების წინ) შედეგია მკაცრი და მრავალმხრივი აღზრდისა, რომელიც მიზნად ისახავდა, სწორედ, ამ თვისებათა გატარებელი მეფისა თუ დიდებულიის შექმნას. ხოლო მიზნის უკეთ მიღწევისთვის ბავშვს აშორებდნენ მშობლებს და ზრდიდნენ იქ, სადაც საამისო პირობები იყო.

XVII საუკ. გამოჩენილ ქართველ პოეტს, მეფე არჩილს შეუდგენია ზნეობის წესები — „საქართველოს ზნეობა“ ანუ „თავი საქართველოს ზნეობისა“, მასში გამოიყოფა ერთი ნაწილი „ზნეობა სამხედრო“, — „ასე უწოდებს არჩილი ყველა იმ წესს, რომელთა მიხედვით უნდა მოიქცეს გაზრდილი ქართველი“¹²². ზნეობის ამ დარგში არჩილი ყურადღებას ამახვილებს ასპარეზობა-ცხენოსნობაზე, მშვილდ-ისრის ხმარებასა და იარაღის მარჯვედ გამოყენებაზე:

„მშვილდ-ისარი და ბურთობა, ორივე ცხენ-ფიცხელები“. კარგად გაზრდილმა უნდა იცოდეს ჭადრაკის, ნარდის თამაში, თავის დაქერა, სიტყვა-პასუხი; უნდა იყოს განათლებული, მწიგნობარი, იცოდეს სიმღერა, მუსიკა, ცეკვა; ერკვეოდეს ასტროლოგიაში.

აქად. სიმ. ჯანაშიას მართებული დაკვირვებით. „იმ დროს, როდესაც საქართველო ერთს მუდმივ სამხედრო ბანაკს წარმოადგენდა, ცხადია, რომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სამხედრო საქმეში გაწვრთნასა და დახელოვნებას... სწორედ ამ მიზნებს ისევე, როგორც ასპარეზობა ემსახურებოდა ნადირობა. ნადირობაც, ფეოდალისათვის გასართობი საქმე იყო, მაგრამ ამასთან ერთად იგი მის უაღრესად რეალურსა და მნიშვნელოვან ინტერესებს აკმაყოფილებდა: იგი ავითარებდა იმ თვისებებს, რომლებიც საუკე-

¹²² ს ი მ ო ნ ჯ ა ნ ა შ ი ა, შეხილულება ფეოდალურ აღზრდისა და განათლების შესახებ და მათი წესები XVII საუკუნის საქართველოში, კრ. სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, ტფ., 1937, გვ. 25.

თესო, და რაც უფრო მნიშვნელოვანია, მოუცილებელი სამკაული იყო მოლაშქრისათვის: ასეთი იყო „მეჭინიბობა (ე. ი. ჭინიბის ანუ მარქაფა ცხენის ტარება თუ ცხენის მოვლა), მხედრობა, ცხენოსნობა“, „სარდლობა, ზავთი სარჯლისა, დღედაღამ დაუზარობა უწინ ჰიფიცხლე, გასინჯვა, სიტყვისა მწვე მიმხვდარობა... შემართვა მებრძოლთ თამამად, წინ წადგომისა დასწრობა, რაზმის განწყობა კარგ გვარად“, „ხრმლის ცემა“, ლახტის თამაში, ბევრგვარ ბრუნება შუბისა“¹²³.

არჩილი ჯეროვან ყურადღებას უთმობს „საღმრთო ზნეობას“. მისი აზრით, სასულიერო განათლება მეტად მნიშვნელოვანი და ძნელი დარგია „ზნეობათა შორის“¹²⁴.

ამრიგად, ქართული წყაროები გვაწვდიან მეტად მდიდარ და სანდო მასალას აღზრდისა და სწავლის შესახებ, როგორც ადრეულ ზნაში, ისევე გვიან ფეოდალურ პერიოდშიც. აღზრდის თემა ყოველთვის აქტუალური და მნიშვნელოვანი იყო, ნაკარნახევი კონკრეტული ისტორიული სინამდვილით.

აღზრდის თვალსაზრისით ირანისა და კავკასიური სინამდვილის, მეტადრე საქართველოს, ერთმანეთთან შეპირისპირება-შეჯერების შედეგად, გვინდა დაეუბრუნდეთ კითხვას, რომელიც ელის პასუხს. ე. ი. ირანული გზით შემოვიდა სწავლა-აღზრდის ეს წესი კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში თუ იგი დამოუკიდებელი განვითარების შედეგია.

გ. ვიდენგრენის აზრით, ეს ინსტიტუტი კავკასიაში შემოვიდა ერთი მხრივ, ირანული მოდგმის ხალხისაგან — ოსებისგან და, მეორე მხრივ, პართული გზით, სომხურსა და ქართულ საზოგადოებაში. რაც შეეხება პირველ დებულებას (ოსურ გზას), უნდა აღინიშნოს, რომ ოსური ენის, ლიტერატურის და ოსური სინამდვილის ისეთ შესანიშნავ მცოდნესა და უაღრესად კომპეტენტურ მკვლევარს, როგორიცაა პროფ. ვ. აბაევი, მიაჩნია, რომ ოსურში „გაძიძეების“, „ატალოც“ — ინსტიტუტი შემოსულია მეზობელი კავკასიელი ხალხებისაგან¹²⁵. საგულსხმოა, რომ ოსურში გამოყენებული, აღზრდასთან დაკავშირებული ტერმინები თურქული წარმოშობისაა.

¹²³ იქვე, გვ. 26.

¹²⁴ იქვე, გვ. 32.

¹²⁵ В. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I, М., 1958, гл. 142—143.

რაც შეეხება მეორე გზას პართულ-სომხურ-ქართულს, ვფიქრობთ, რომ კატეგორიულად თქმა, რომ ეს ინსტიტუტი იყო პართელებთან (გადმოსული აქამანური ირანიდან) და შემდეგ იგი დამკვიდრდა კავკასიაში მოსახლე სომხებსა და ქართველებთან, არ იქნება სწორი და ზუსტი. მართალია, შეიმჩნევა დიდი მსგავსება ირანულ და ქართულ მონაცემს შორის: აღზრდას აქვს მკვეთრად გამოკვეთილი სოციალური ხასიათი: აღმზრდელს აქვს უფრო დაბალი სოციალური მდგომარეობა, ვიდრე აღსაზრდელის მამას. აღზრდა საფუძვლიანი და მრავალმხრივია, სამხედრო და ინტელექტუალური. ურთიერთობა აღმზრდელსა და აღზრდილს შორის გაცილებით უფრო ღრმაა, ვიდრე ეს შეიძლება გამომდინარეობდეს მხოლოდ აღზრდისაგან და იგი არ წყდება აღზრდის დასრულების შემდეგაც. თანახმად ლეონტი მროველისა და გიორგი მცირესი, გამოიყოფა შვიდი წლის ასაკი, რონელიც მიღებული ყოფილა ყრმის ჩასაბარებლად აღსაზრდელად. აღზრდას აქვს კორპორაციული ხასიათი (*ṛān i havīšt* — „მოწაფეთა მწყობრი“). მსგავსება-იდენტურობა ჩანს ირანულ *handarzpāt*-სა და ქართულ მოძღვარს შორის. ზწავლა-აღზრდა გარკვეულ საფეხურებს ითვლის, თითოეული მათგანი ხასიათდება თავთავისი მოთხოვნილებებით და აქვს სათანადო ტერმინები, რომლებიც გამოხატავენ აღსაზრდელის კუთვნილებას გარკვეული ასაკისადმი. ქართულ სინამდვილეში ქალის გაგზავნა აღსაზრდელად ჩვეულებრივი მოვლენაა. ასევე სომხურშიც, სადაც დადასტურებულია საგანგებო ტერმინი აღსაზრდელად ჩაბარებული გოგონასთვის — *sun*¹²⁶. ირანულში „ქალის ხაზი“ ნაკლებად ჩანს, მაგრამ რაღაც ნიშან-კვალი მისი არსებობისა იგრძნობა. გავიხსენოთ, „ვეის ო რამინ“, სადაც მოთხრობილია ვისის აღზრდა ზუზისტანში, დედ-მამისგან მოშორებით, „არდაშირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნი“, დიდგვაროვანი მიპრაკის ქალიშვილის აღზრდა გლეხის ოჯახში.

და ბოლოს „დენქარტში“ გვხვდება ასეთი ფრაგმენტი: *pistānīh ǰiṛōn kē pat 500 ǰan dāyakānīh i apurnāyakē kunēt* „მეკრდი, რათა 500 ქალის მეშვეობით ერთი ყრმა გაზრდილიყო“. აქ გამოყენებული ტერმინი *dāyakānīh*, ჩვენი აზრით, თავის უძველეს ფუნქციას გამოხატავს „აღმზრდელი ქალი“, რომელიც შემოგვინახა სომხურმა *dayeak*-მა „აღმზრდელი ქალი“, ზოგჯერ, აგრეთვე, *Апиге, кормилица* — დედამძეძე.

¹²⁶ G. Widengren, *Der Feudalismus im alten Iran*, გვ. 78.

საყურადღებოა, რომ კავკასიელ ხალხებთანაც თავდაპირველად განურჩევლად აღსაზრდელად იგზავნებოდა ქალიც და ვაჟიც, მაგრამ, რაც უფრო მეტად იძენდა ეს ინსტიტუტი კლასობრივ ელფერს, მით უფრო გახშირდა და ბოლოს ჩვეულებად იქცა მხოლოდ ვაჟის გაგზავნა აღსაზრდელად.

ამრიგად, მსგავსება-შეხვედრები ორივე ქვეყანაში დამკვიდრებულ სწავლა-აღზრდის სისტემაში თავს იჩენს. მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ იგი უცხოურ სესხებად ჩაითვალოს. უფრო ზნეობრივი იქნება ვილაპარაკოთ პარალელურ განვითარებაზე და არა ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადანერგილ ფაქტზე. ირანშიც და საქართველოშიც იყო პირობები და აუცილებლობა ახალი თაობის აღზრდის ანალოგიური სისტემის შესაქმნელად¹²⁷. რაღა თქმა უნდა, ზოგიერთი ელემენტის „წარმოშობის ძირი საქართველოს გარეშე უნდა ვეძებოთ“¹²⁸. მაგრამ მთლიანობაში, ჩვენი აზრით, ესაა ქართულ ნიადაგზე აღმოცენებული სისტემა.

¹²⁷ გავიხსენოთ, რომ აღზრდის მსგავსი წესი დამკვიდრებული იყო სხვა ხალხებთანაც, სკანდინავიის, ისლანდიელებსა და ირლანდიელებთანაც. იხ. M. K o c b e n, დასახ. ნაშრ., გვ. 50. E. Benveniste, Le vocabulaire des institutions indo-européennes, II, Paris, 1969, გვ. 85—88.

¹²⁸ ს. ჭ ა ნ ა შ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

СИСТЕМА ВОСПИТАНИЯ В САСАНИДСКОМ ИРАНЕ

Р Е З Ю М Е

В эпиграфических и нарративных источниках Сасанидского Ирана (III—VII вв) содержится ценный материал для исследования системы воспитания молодого поколения, которая была обусловлена государственными интересами и поэтому органически вливалась в социальную систему Сасанидского Ирана.

В Иране эпохи Сасанидов укоренилась традиция воспитания детей (мальчиков) вдали от родного дома, у чужих людей. Подобное воспитание следует рассматривать как продолжение ахеменидской традиции, принявшей отчетливо выраженный классовый характер по мере укрепления феодальных отношений, так например, отец ребенка занимал более высокое социальное положение чем его воспитатель.

Между воспитанником и воспитателем устанавливались тесные отношения, более близкие, чем при кровном родстве, продолжавшиеся всю жизнь. Воспитатель в любой ситуации защищал интересы своего воспитанника, в свою очередь, воспитанник не забывал его и получив высокую должность, оставлял при себе воспитателя, в качестве советника и друга.

Эта традиция — воспитание вне дома — нашла отражение в нарративных источниках и литературных памятниках. Табари сообщает, что Папак отдал на воспитание своего 7-летнего сына аркапату Дарабгирда Тире. Известно, что Варахран V (421—439) воспитывался в Хире, у вассала сасанидского шаха Mundhīr-a. Воспитатель Пероза, из аристократической семьи Михран, принимал активное участие в борьбе за престол, дабы воцарить своего воспитанника. Значительную роль в жизни Кавада сыграл его воспитатель канаранг Adurgundād из семьи Gušnaspdād.

Воспитание носило разносторонний характер: физическая закалка и тренировки, спортивные игры (човган), овладение стрельбой из лука, метание копья, пользование булавой, и др. особое внимание уделялось верховой езде.

Табари повествует, что Mundhir, воспитатель Варахрана V, пригласил иранских и иностранных ученых, которые с 5-летнего возраста обучали мальчика грамоте и другим наукам, а также специальных инструкторов, обучающих его метанию копья, стрельбе из лука и верховой езде.

В 15-летнем возрасте Ардашир полностью овладел искусством верховой езды, стрельбой из лука, игрой в поло и т. д., чем и привлек внимание царя Ардавана (Карнамак).

Ценные сведения о воспитании юношества сообщает среднеперсидский памятник *Husrav i Kavadān u rēdak*: юноша с гордостью сообщает царю, что он искуснейший наездник, стрелок из лука, метатель копья и др.

Приобретение этих навыков было необходимо для войн, которые велись беспрестанно и при участии самих сасанидских шаханшахов и наследников престола.

Большое место отводилось игре в поло (*čōbegan*), что также было связано с проявлением ловкости и искусством верховой езды (*Kāgnāmak*, *Husrav i Kavadān u rēdak* и др.). Любимейшее занятие аристократии — охота, также способствовала развитию качеств бойца.

Как известно, все звенья общественной жизни Сасанидского общества были пронизаны доктринами зороастрийской религии. поэтому теологическое образование являлось неотъемлемой частью воспитания, о чем повествуют среднеперсидские памятники *Dēnkart*, *Zamāsp-nāmak*, *Pand-nāmak i Zarathušt*, *Husrav i Kavadān*... и др., так например, юноша сообщает: «*yašt, u hadōxt u hān i yasn u vidēvdāt ēhrpatihā narmkart u gyāk-gyāk zand niyōšt ēstāt*» «Яшты, Хадохт, Ясн и Видевдат я наизусть выучил, подобно херпату и каждый отрывок проверял с помощью занда»...

Воспитание имело групповой характер. Определенное множество учеников, под руководством одного учителя-пестуна, изучало догмы зороастрийской религии (*Vēdīdāt*, *Dēnkart* и др.). По наблюдению Г. Виденгрена, исходной являлась груп-

па, объединяющая 50 учеников, нередко фигурируют группы, состоящие из двух или трех подобных объединений (Der Feudalismus im alten Iran, стр. 90) ср. авест. satō. aēθriya-группа, состоящая из ста учеников (т. е. 50. 2).

Воспитание включало также изучение светских наук: литературы, истории, риторики, игры в шахматы и др. Уделялось внимание игре на различных инструментах, пению.

Традиция воспитания детей вне родного дома, у чужих людей, нашла отражение в памятниках новоперсидской литературы, стоящих наиболее близко к среднеперсидской литературе «Шах-наме» Фирдоуси и «Вейс о Рамин» Горгани.

Примечательно, что будущий воспитатель царевича Сиявуша, Рустем, сам предлагает свои услуги и требует, чтоб Сиявуш был отдан ему на воспитание. Подобные факты нам неизвестны по сасанидским источникам, но они бытуют в кавказской действительности.

В «Вейс о Рамин» привлекает внимание то обстоятельство, что здесь описано воспитание девочки Вейс, у няньки в Хузистане, где воспитывался также брат шаха Моабада Рамин.

چنين پرورد اورا دايگانى
پروردن همى بسپرد جانى
بهم بودند انجا ويس و رامين
چو در يك باغ اذرگون و نسرين

بدايه بود رامين هم به خوزان
هميدون دايگان برجانى لرزان

Итак, у одного воспитателя были они или у разных? Н. перс. dāyγān П. Хорн считает формой ед. ч. dāya + суф. -gān. Виденген допускает возможность существования двух воспитателей в парфянском оригинале поэмы. Обратимся к грузинскому «Висрамнани»: «Как только родилась Вейс, тотчас же отдали ее на воспитание благородной воспитательнице. В Хузистан же был послан Рамин... Вейс и Рамин росли в одной стране, подобно двум цветкам» (стр. 37). Грузинская

форма ხუზისტახტსჟ соответствует перс. هم به خوزان. Следовательно, Вейс и Рамин воспитывались в одном краю, стране — Хузистане (сад — Хузистан, два цветка — Вейс и Рамин).

В результате полученного воспитания в Хузистане, Рамин овладевает полным комплексом рыцарских навыков, характерных для среднеиранской эпохи, как верховая езда, охота, стрельба из лука, метание копья и др. Естественно, в этом деле нянька Вейс не могла бы преуспеть. Примечательно, что этот фрагмент, несомненно бывший в парфянском оригинале, отсутствует в поэме Горгани, и сохранен грузинским переводом, что еще раз подтверждает древность и надежность груз. «Висрамнани».

Таким образом, воспитание имело характер строго выработанной, установленной системы, что нашло отражение и в лексике, в использовании определенных терминов.

dāyak воспитатель — мужчина (Dēnkart, Vidēvdāt, Шах-наме и др.) и нянька — Kaṇnāmak, Вейс о Рамин. dāyak < dāy, dā- др. инд. dhā- 'давать (молоко)', ав. daēnu-, н. перс. dāyah, авг. dāin, dāyup 'давать молоко'.

Ученик, последователь религии, обозначен термином havišt, ав. havišva-, н. перс. havišt, парф. asakirt, арм. ašakert, др. ир. *hašā-krta-, груз. šegird-i.

Корпорацию учеников, воспитываемых одним пестуном, обозначает gām i havišt, глагол parvartan использован для обозначения процесса воспитания, др. ир. para.ṇag-, *pari. bhag-, н. перс. parvardān, это же значение присуще гл. dāštan (ср. трилингву Шапура I из Накши Рустама, в которой иранск. dāštan соответствует греч. τρεφειν). Новоперс. + دار < دارنده. суф. دی в значении 'воспитатель' — Шах-наме.

В сасанидском Иране наблюдаются следующие возрастные группы, имеющие определенную программу воспитания: мальчики до 5-7 лет живут с родителями — период т. н. материнского воспитания. Некоторые источники указывают на 5 — летний возраст, когда мальчиков посылают на воспитание к чужим людям. По нашим наблюдениям, более правильно признать 7-летний возраст за исходную границу воспита-

ния. Мальчиков этого возраста обозначает kōtak 'ребенок, малыш' < ав. kūtaka-, новоперс. كودك .

Следующая группа — мальчики от 7- до 15 лет, они называются аригнак, аригнайāk < ав. aregnāyuka, новоперс. برنا и gētak < ав. gaiti-ka, новоперс. ریدك، ریده. В отличие от аригнайāk (имеющего только возрастное значение: аригнайāk и mahist 'стар и мал') gētak имеет также социальное значение «паж».

15-летний возраст считался «идеальным» — порой физической и интеллектуальной зрелости, юношу принимали в члены зороастрийского общества, он получал право носить пояс. По Кагнāмак-у 15-летний Ардашир отправляется ко двору Ардавана, дабы показать свою ученость. Следующая группа юноши — 15 — 20 лет, совершенствовали свое образование и сдавали строгий экзамен хербад-дастурам в специальных' заведениях frahangestān и dipiristān по теологии, а также по военному делу. Юноши этого возраста называются yuvān или yuvān-mart < ав. yavan-, новоперс. جوان.

Подобная система воспитания вне дома, у чужих людей, имеющая классовый характер: отец ребенка занимает более высокое социальное положение, чем воспитатель, известна на Кавказе. Остановимся на фактах грузинской действительности. Грузинская летопись «Картлис Цховреба» повествует, что спаспет Саурмаг просил великою мольбою царя отдать ему на воспитание сына своего Вахтанга, царь внял его просьбе и отдал ему сына: «ибо было принято, дабы дети царей воспитывались в домах знатных людей» (143,15).

Воспитатель пользовался огромным влиянием при дворе, и в государстве (64 — 20, 65 5 — 10).

Воспитатель защищал своего воспитанника, спасал его от гибели: после убийства царя Парнаджом, его годовалого сына спас воспитатель и поддались они в Персию (30, 25).

Огношения, более близкие, чем при кровном родстве, связывали воспитанника с членами семьи воспитателя: царь Вахтанг был безутешен и горько оплакивал кончину спаспета Саурмага, племянника своего воспитателя (189, 20).

В борьбе с персами активнейшее участие принял молочный брат царя Парсмана спаспет Парнаваз (51, 20). Также

в войне против Бакатара осетина, рядом с царем Вахтангом сражался сын его воспитателя, молочный брат царя, Артаваз (156, 10)

Нередко молочные братья царей выполняли ответственные, интимные поручения: Варксен питахш своего молочного брата послал к царице Шушаник, уговорить ее вернуться во дворец (41).

В грузинских источниках, в отличие от иранских, ясно прослеживается «женская линия»: родила* Сагдухт дочь и назвала ее Мирандухт. И просил ее на воспитание спасалар Каспи и царь отдал ему дочь: взял ее в город Каспи и там воспитывалась она (143, 20).

Засвидетельствован термин женщины — воспитательницы — *dedamṣiṣe* (мать, кормящая грудью), беспредельно преданного ей человека: «Рипсима из царского дома и ее воспитательница вместе испытывали превратности судьбы» (Обращение Картли, 711). Обе вместе приняли христианство и вместе же стали мученицами за веру христову (Картлис Цховреба. 80, 15).

Воспитание грузинских юношей-аристократов также было разносторонним, включало физическую подготовку и овладение науками, напр. философией.

Ценный материал содержит биография Гиорги Мтацминдели, написанная Гиоргием Мцире, отражающая жизнь грузинского общества X — XI вв.

Из этого произведения ясно видно, что воспитание, обучение вне дома, начиналось в 7 лет. Воспитание-учеба носит установленный, системный и ступенчатый характер, что подтверждается наличием специальных терминов, обозначающих возрастные группы: *qṛma* (отрок) *ṣabuk-i* (юноша), *srul-i* (зрелый). Воспитание имело групповой характер, группа учеников, объединенных вокруг одного руководителя: *moṣṣavleta* *ṛmṣqobṛi* (срав. *ṛam i haviṣt*) была разделена на группы однолеток.

* В армянских источниках также прослеживается «женская линия», на воспитание отправляются девочки, параллельно с *dayeak* встречается термин *spuṣiṣ* «нянька, кормилица»

На основании данных этого памятника можно выделить следующие возрастные группы: *ččvil-i* (младенец), *qṭma* (отрок), *čabuk-i* (юноша), *srul-i* (зрелый), *moḥusebul-i* (старый). Привлекает внимание термин *moṣṣuaḡ-i* (пастырь) не просто учитель, а направляющий деятельность ученика, воспитатель его.

И в последующие века в Грузии существовала система воспитания детей не в родном доме, а у воспитателя, с целью получения широкого и разностороннего образования, приобретения комплекса рыцарских навыков. Все это нашло отражение в литературных памятниках, в первую очередь следует вспомнить «Вепхисткаосани» Шота Руставели.

Герой поэмы Тарнел рассказывает о себе, что бездетные царь и царица приняли его как родное дитя и воспитывали как будущего властителя страны и войска. По установленному порядку, его отдали на воспитание мудрецам. Примерно к 15 годам завершилось воспитание Тарнела, к этому времени он стал замечательным охотником и мог участвовать в битвах:

«В стрельбе и в состязаниях моя сноровка удаивалась хвалы» — говорит Тарнел.

На протяжении всей поэмы звучит тема воспитанника и воспитателя, много высказываний, подтверждающих верность, любовь и дружбу, рожденные воспитанием: ««Разлука наша уподобилась разлуке воспитателей с воспитанниками»».

В грузинских источниках сохранились термины, обозначающие возрастное деление; автор известного грузинского толкового словаря С.С. Орбелиани выделяет следующие группы: *ččvili* (младенец) — до пяти лет; с пяти до — десяти — *usuagi* (отрок); с десяти до пятнадцати — *ninveli* (подросток), с пятнадцати до двадцати — *qṭma*; с двадцати до тридцати — *čabuki*, далее зрелый муж (*sruli kaci*), и затем *beri* (старец).

Следует отметить, что в грузинских памятниках наблюдается некоторая неточность в употреблении этих терминов, в особенности, это относится к *qṭma*; иногда *qṭma* синонимичен *ččvili* «младенец» («Картлис Цховреба», «Житие Григола Хандзтели» и др.). Встречается сочетание *qṭma msiḡe* срав. перс. *کودک خرد*.

В том же памятнике «Житие Григола Хандзтели» qтa синонимичен ჭabuki, обозначающему возрастную группу от двадцати до тридцати лет, то же самое читаем в «Мученичестве Евстафия Мцхетского»: «Он был в возрасте примерно тридцати лет».

ჭabuki соответствует ср. ир. yuṇap-mart и помимо возрастного понятия имеет социальное значение 'рыцарь, благородный' синонимичен kargi qтa, moqтe. В «Вепхисткаосани» Автандил, называющий себя ჭabuki, противопоставляется купцам, как представитель другого социального сословия.

Видный поэт XVII века царь Арчил составил своеобразный кодекс «Сакаргвелос знесба», «Нравы Грузии», в котором перечислены требования той эпохи, относящиеся к воспитанию феодала. Хорошо воспитанный и образованный человек должен быть прекрасным наездником, ловким охотником, в совершенстве владеть луком, стрелой и др. оружием; должен играть в шахматы, уметь держать речь, владеть грамотой, разбираться в астрономии, а также уметь танцевать, петь и играть на различных музыкальных инструментах. Арчил требует и познания «духовных наук».

Таким образом, грузинские источники содержат ценный материал о воспитании-учебе, охватывающий как ранне — так и позднефеодальную эпоху. Тема воспитания всегда была актуальной и значительной, продиктованной конкретной исторической ситуацией.

Известный исследователь института воспитания Г. Виденгрэн, сопоставляя ирано-кавказский материал, пришел к выводу, что на Кавказ, и в частности в Грузию, система воспитания вне дома, у чужих людей («аталычество») проникла, с одной стороны, от осетин — иранской народности Кавказа, сохранивших этот порядок, как продолжение древнеиранской традиции, и с другой стороны, от армян, испытывавших на себе сильное влияние Парфии, перенявших от парфии эту систему воспитания. Для Грузии исследователь указывает именно этот путь.

Насколько правильны выводы Г. Виденгрэна?

Относительно первого положения (от осетин-иранцев институт воспитания перешел к другим иранским народам Кавказа),

следует отметить, что, по мнению В. И. Аббаева, этот институт (аталычество) был заимствован осетинами от других кавказских народов, соседствующих с ними; примечательно, что термины, использованные в осетинском в связи с аталычеством, турецкого происхождения.

Что касается второго пути: Парфия-Армения-Грузия, мы полагаем, что здесь дело обстоит несколько иначе. Бесспорно, иранское влияние нельзя игнорировать при изучении истории и культуры той эпохи, но только внешним фактором — иранским влиянием — объяснить эту систему воспитания, укоренившуюся в грузинском феодальном обществе, по нашему мнению, невозможно, для этого нет веских оснований.

Если сравнить данные грузинских и иранских источников, касающиеся «аталычества», можно проследить некоторые общие черты: воспитание имеет ярко выраженный классовый характер: воспитатель занимает более низкое социальное положение, чем отец ребенка. Воспитание — учеба является многосторонней и основательной. Тесные, близкие отношения между воспитателем и воспитанником не прекращаются и после окончания воспитания. По свидетельству Гиорги Мцире воспитание вне дома, у чужих людей начиналось в семилетнем возрасте; воспитание имеет характер корпорации (иранск. *gām i havīšt*, груз. *moṣarēta moṣqobri*) в известной степени, прослеживается общность — идентичность между иранск. *handarzpāt*-ом и груз. *moṣṣuag-i*. Воспитание-обучение насчитывает определенные ступени, имеющие свои задачи — программу и соответствующие термины. В отличие от Ирана, в Грузии и Армении на воспитание отдавали и девочек. Однако, иранские источники, в некоторой степени, содержат указания на существование женской линии: напр. в *Kānpātak*-е дочь аристократа *Mihrak*-а воспитывается у крестьян, в «Вейс о Рамин» Вейс отправляют на воспитание к няньке в Хузистан. В *Dēnkart*-е термин *dāyakanīh* 'воспитание' использован в своем первоначальном значении 'кормление грудью' > 'воспитание' < *dāyāk* 'нянька, мамка, кормилица'.

Примечательно, что на Кавказе первоначально на воспитание посылались дети обоих полов, но с течением времени,

после того как этот институт все больше приобретал классовый характер, на воспитание стали отдавать только мальчиков. По нашим наблюдениям, в Иране воспитание было более строгим, иногда даже суровым — факт неизвестный в Грузии.

Таким образом, в обеих странах прослеживаются общие черты в укоренившейся системе воспитания, однако это не следует расценивать как факт заимствования, пересадки принятой системы воспитания из одной страны в другую, скорее здесь может идти речь о параллельном развитии: в Иране и Грузии были одинаковые условия и причины для выработки подобной системы воспитания нового поколения.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

ИБ—707

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლ ე ჟ ა ვ ა

ტექნედაქტორი ნ. ო კ უ ჯ ა ვ ა

კორექტორი დ. ე რ ი ს თ ა ვ ი

გადაეცა წარმოებას 30.5.1978; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.12.1978

ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 4.50

სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 3.40

უე 01241;

ტირაჟი 1000;

შეკვეთა № 1844

ფასი 40 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19